ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

57 – 2015

Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ.

Príspevky vznikli v rámci projektu Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska za podpory Agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (ITMS kód: 26220120059). Projekt je financovaný zo štrukturálnych fondov EÚ (Európsky fond regionálneho rozvoja) v rámci operačného programu Výskum a vývoj, Opatrenie 2.1 Podpora sietí excelentných pracovísk výskumu a vývoja ako pilierov rozvoja regiónu a podpora nadregionálnej spolupráce.

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV
57 – 2015

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavný redaktor / Editor-in-chief
Gertrúda Březinová a Alena Bistáková

Redakčná rada / Editorial board
Lucia Benediková, Jozef Bujna, Jana Čižmářová, Eva Fottová, Joachim Henning, Ivan Cheben, Alexandra Krenn-Leeb, Ján Rajtár, Peter C. Ramsl, Jozef Zábojník

Výkonný redaktor / Executive editor
Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie / Computer elaboration
Beáta Jančíková

Grafický návrh a počítačové spracovanie obálky / Graphic layout and computer elaboration of the cover
Ivan Kuzma

© Archeologický ústav SAV, Nitra 2015
IČO vydavateľa – 00 166 723

Dátum vydania – marec 2015
Ročník vydávania – 57. ročník

Evidenčné číslo MK SR 3403/09 / Ministry of culture evidence No. 3403/09

Kontaktná adresa (príspevky, ďalšie informácie) / Contact address (Contributions, Further informations)
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK–949 21 Nitra, Slovakia
Tel: +421 6410051, Fax: +421 37 7335618, e-mail: gertruda.brezinova@savba.sk, alena.bistakova@savba.sk

Rozširuje / Distributing
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK–949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / The authors are responsible for their contributions.

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukovaná alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky, vrátane fotokópií, nahrávania alebo iným použitím informačného systému vrátane webových stránok, bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádzajú dvakrát ročne. Príspevky v Študijných zvestiach sú indexované a citované v databáze The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

Published twice a year. Articles in Študijné zvesti are abstracted and indexed in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

ISSN 0560-2793

Tlač / Printed by KASICO, a. s., Bratislava

OBSAH

Matej Ruttkay
Vybrané aktivity projektu Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska, ITMS kód: 26220120059 5

Ján Beljak – Kristína Kučeráková
Vývoj osídlenia na strednom Pohroní od doby laténskej do včasného stredoveku 7
Entwicklung der Besiedlung im mittleren Grantal von der Latènezeit bis zum frühen Mittelalter 54

Noémi Beljak Pažinová – Matúš Melo
Archeologická prospekcia katastra obce Jarok 57
Archaeological Prospection in the Cadastre of the Village Jarok 75

Mário Bielich – Martin Bartík
Archeologická prospekcia juhovýchodnej časti Podunajskej nížiny nedeštruktívnymi archeologickými metódami 79
The Archaeological Prospection of southeast part of the Danube Lowland with Non-destructive Archaeological Methods 97

Monika Gabulová – Klaudia Daňová
Výsledky z povrchového prieskumu na hornom toku Širočiny 99
The Results of the First Surface Exploration on the Upper Stream of the Širočina 109

Michal Cheben
Geofyzikálna prospekcia na Slovensku v rokoch 2010 až 2014 111
Geophysical Prospection in Slovakia in the Years 2010 to 2014 138

Marián Soják
Príspevok k novým pravekým nálezom zo Spiša 141
On the New Prehistoric Finds from Spiš 164

Ondrej Žaár
Topografia paleolitických a mezolitických lokalít na Slovensku 167
Topography of Palaeolithic and Mesolithic Sites in Slovakia 183

Skratky časopisov a periodík 185

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV 57, 2015, 141–166

PRÍSPEVOK K NOVÝM PRAVEKÝM NÁLEZOM ZO SPIŠA

Marián Soják

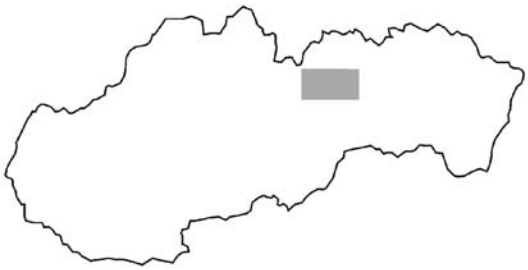

Kľúčové slová: Spiš, štiepaná a brúsená kamenná industria, drobné hlinené výrobky, diadém typu Istebné, paleolit, mezolit, neolit, eneolit, doba bronzová, staršia doba železná, analýza nálezov

Key words: Spiš, chipped and polished stone industry, small clay products, Istebné type diadem, Palaeolithic, Mesolithic, Neolithic, Eneolithic, Bronze Age, Early Iron Age, analysis

On the New Prehistoric Finds from Spiš

The analysis of remarkable finds from the selected sites of Spiš, monitored within the framework of the EU Structural Funds, operational programme Research and Development. From Poprad-Matejovce (Zadné rovne) comes Mousterian point made of the original Levallois radiolarite point. Typologically, it belongs to the Middle Paleolithic. The Štrba (Za Kolombiarkom) site is known for 12 pieces of chipped stone industry from the beginning of the Upper Paleolithic (Aurignacian) and Mesolithic. A unique value can be attributed to the quartz porphyry of Hungarian origin (Bükk Mountains). Three artefacts from the assumed Epipaleolithic were found in Lučivná (Roveň). In the Spišské Vlachy (Plantal) site it is especially a penknife left backed point made of obsidian, belonging to the Epipaleolithic – the Federmesser or Witów group. Other artefacts are Mesolithic, the obsidian arrow head comes from the Eneolithic. In the Doľany site (Pod Brusníkom) a clay anthropomorphic plastic art from the Middle Neolithic was found. An Eneolithic stone hammer-axe from the Spišský Hrušov – Vítkovce (Medza) site is a rare find. The torso of a clay anthropomorphic idol from Veľká Lomnica (Burchbrich) is related to the Ottoman-Füzesabony Culture, documented in a hill-top site. An incomplete decorated bronze diadem of the Istebné type was obtained from the Kežmarok (Jeruzalemský vrch) site. In addition to Istebné in Orava, analogical diadems are spread in other Slovak regions (Turiec, Gemer), where they are related to the late Hallstatt Orava group of Lausitz Culture. The dating of the diadems of this type is different for individual authors, fluctuating between the HB to HD stages.

ÚVOD

V priebehu rokov 2011–2014 sa v oblasti Spiša uskutočnil systematický prieskum viacerých archeologických nálezísk, sledovaných v rámci Štrukturálnych fondov EÚ, operačného programu Výskum a Vývoj. Vytipovali sa najmä evidované a pravidelnou poľnohospodárskou činnosťou poškodzované lokality, zväčša s doloženým polykultúrnym osídlením. Terénnou prospekciou sa zároveň podarilo objaviť aj niektoré nové lokality, ktoré ležia v okruhu známych súvekých osídlení. Predložený príspevok sa zaoberá výberom zaujímavých hnuteľných pamiatok v chronologickom slede.

ROZBOR NÁLEZOV

Poprad-Matejovce (okr. Poprad), poloha Zadné rovne

Poloha leží na ľavobrežnej terase Popradu, nad pravým brehom Červeného (tiež Mlynického) potoka, v nadmorskej výške 655–660 m (obr. 1; 16: 1). Podľa geologickej mapy kvartér budujú strednopleistocénne fluviálne sedimenty tvorené piesčitými štrkmi a štrkmi nižších stredných terás (*mapserver*).

V r. 1960 lokalitu objavil vtedajší spolupracovník AÚ SAV a čiastočne Podtatranského múzea v Poprade MUDr. J. Filipský, ktorý ju nazýval Líščie diery. Menovaný na uvedenej polohe, okrem iného, predpokladal jestvovanie slovanského hradiska, čo naznačovali vedľa nálezov (prevažne keramiky) predovšetkým v teréne (v tej dobe) rozpoznateľné vlny charakteru uvažovanej fortifikácie (*Soják 2006a*, 25,

38, obr. dole, 39, obr. hore). Neskoršie prieskumy doložili osídlenie polohy v mladom a neskorom paleolite, ďalej v strednom neolite, eneolite (badenská kultúra), staršej a mladšej dobe bronzovej, mladšej dobe železnej – laténskej (púchovská kultúra), mladšej až neskorej dobe rímskej, v 8.–10., 13.–15. stor. (*Soják 1993*, 116; *1999*, 7; *2000a*, 153; *2003a*, 134). Spomedzi nálezového inventára štiepanej kamennej industrie sa odlišujú artefakty s výrazne bielo patinovaným (nezriedka popraskaným) povrchom, ktorých zaradenie do mladého paleolitu je najpravdepodobnejšie (*Soják 2000a*, 153; *2001*, 5 nn.). Typológia artefaktov zatiaľ neumožňuje vyjadriť sa k ich kultúrnej klasifikácii. Možno predpokladať, že zastupujú nositeľov mladopaleolitickej kultúry aurignacien, dobre poznanej prevažne podľa výraznej koncentrácie limnosilicitovej štiepanej kamennej industrie z Košickej kotliny (Čečejovce, Kechnec, Košice-Barca, Seňa; *Bánesz 1976*). Blízkosť aurignacienskej stanice v Spišskej Belej (Dlhá medza) spolu so staršími nálezmi z jaskyne Aksamitka v Haligovciach, umožňujú predpokladať na Spiši hustejšie osídlenie zo staršej fázy mladého paleolitu (*Soják 2006b*, 28 n.), čo je spomenuté nižšie, pri charakteristike nálezov zo Štrby.

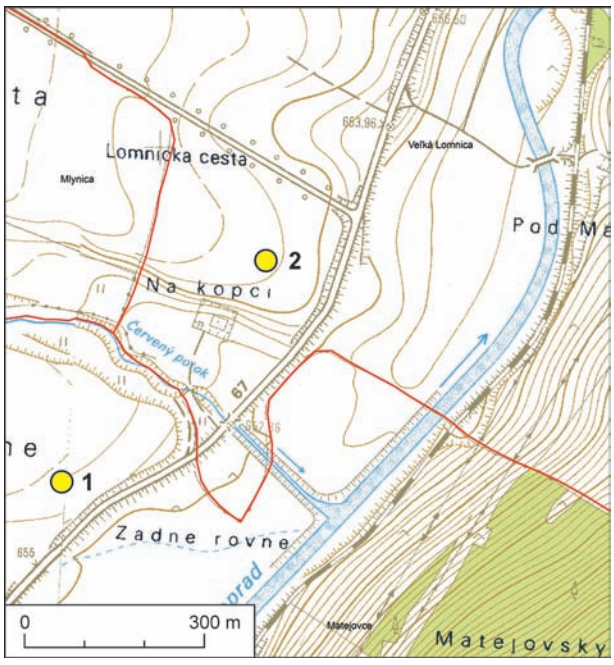

Obr. 1. Poloha paleolitických lokalít na ľavobrežnej terase Popradu na výseku mapy v mierke 1:10 000. 1 – Poprad-Matejovce, poloha Zadné rovne; 2 – Veľká Lomnica-Na kopci.

V mieste výskytu paleolitických artefaktov v polohe Zadné rovne sme objavili osihotený nástroj, ktorý sa od kolekcie dosiaľ získanej bielo patinovanej industrie výrazne odlišuje tak po typologickej, ako aj surovinovej stránke. Ide o asymetrický moustériensky hrot, zhotovený z levalloisienského hrotu. Má facetovanú pätku, retušované boky, pričom retuš pravej hrany je stupňovitá s max. rozmermi, a to dĺžkou 61 mm, šírkou 45 mm, hrúbkou 14 mm. Hrot je z rádiolaritu, zeleno hnedej farby (obr. 2; 16: 2).

Typológia artefaktu indikuje jeho zaradenie do stredného paleolitu. Blízku analógiu nástroja možno nájsť na lokalite Nowa Biała-jaskyňa Obłazowa (*Valde-Nowak/Nadachowski/Madeyska 2003*, obr. 23: 7). V spomenutej jaskyni sa podobný rádiolaritový artefakt objavil vo vrstve XVb spolu s industriou moustérienskej kultúry, jej juhovýchodného variantu nazývaného charentien. Okrem Obłazowej je dobre rozpoznaná na lokalite Raj (*Kozłowski 2006*, obr. 20), či maďarskom nálezisku Érd (*Gábori-Csánk 1968*). Priliehavú podobnosť k analyzovanému exemplári možno nájsť tiež na poľskej lokalite Piekary I, kde sa tvarovo blízky artefakt interpretuje ako retušovaný levalloisienský hrot kultúry moustériensko-levalloisienskej v zmysle Krukowského piekarien, resp. je označovaný aj ako jamien podľa vrstvy 2 z Piekar I (*Sachse-Kozłowska/Kozłowski 2004*, 40, 170, tab. VIII: 3). Stupňovito retušovaný, limnosilicitový moustériensky hrot analogického typu je tiež súčasťou zbierok Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote a pochádza z lokality Rumince-Szeles v údolí Slanej (*Botoš 2012*, 38). Presnejšia chronologicko-kultúrna klasifikácia rádiolaritového artefaktu z Popradu-Matejoviec, zostáva vzhľadom k zberovému nálezu bližšie neobjasnená. Jeho typologický rozbor s najväčšou pravdepodobnosťou prezrádza, že z pôvodného levalloisienského úštepu (najskôr hrotu) neskôr zhotovili špecifickou retušou (na pravom boku stupňovitou) moustériensky hrot, podľa nezhodnej osi bodu úderu s hrotom asymetrického charakteru.[1]

Osídlenie Spiša v strednom paleolite sa dominantne viaže na travertínové lokality, len zriedkavo mimo nich. Získané U/Th datovania ukázali, že nie všetky travertínové lokality pochádzajú z posledného eemského interglaciálu, ale časť je stredopleistocénneho veku a štiepaná kamenná industria z nich patrí včasnému moustérienu s levalloisienskou metódou alebo bez nej (Hôrka-Ondrej, poloha Smrečányiho skala; Hranovnica-Hincava; Vyšné Ružbachy-Horbek; Žehra-Sobocisko). Väčšina spišských stredopaleolitických nálezísk však prináleží až do posledného interglaciálu (eem) a pamiatky patria do okruhu drobnotvarej industrie taubachienu (Gánovce-Hrádok; Hôrka-Ondrej, poloha Smrečányiho skala), prípadne už do počiatku poslednej doby ľadovej s industriou moustérienu (*Kaminská 2005*). Industria micoquienu

[1] K takejto interpretácii sa prikláňa tiež P. Valde-Nowak. Za osobné konzultácie v r. 2014 mu ďakujem.

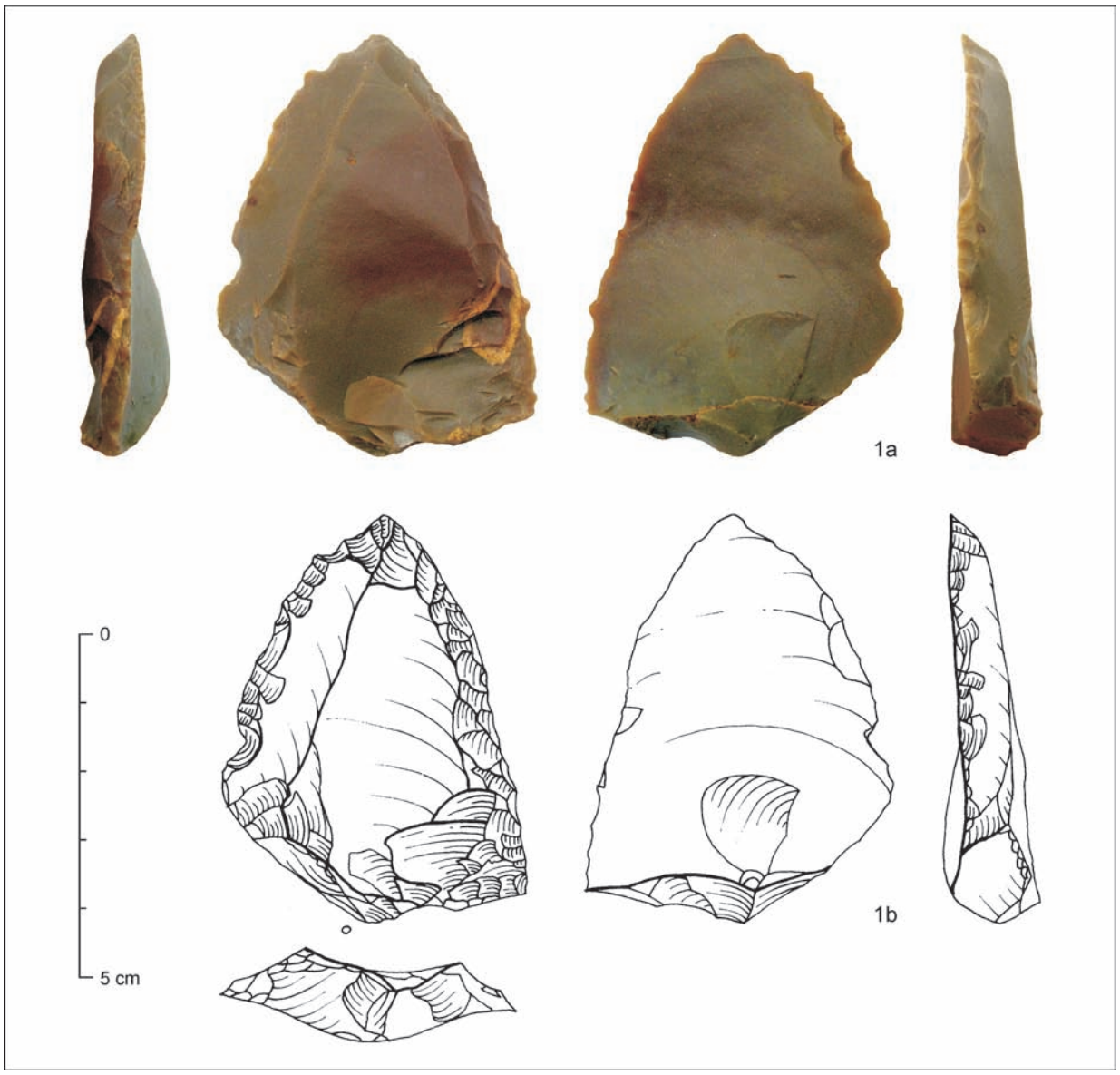

Obr. 2. Poprad-Matejovce, poloha Zadné rovne. Asymetrický moustériensky hrot zhotovený z levalloisienského hrotu, rádiolarit. Foto a kresba: M. Soják.

nie je na Spiši zatiaľ s istotou doložená. Na tejto skutočnosti nič nemení ani problematický rádiolaritový artefakt z Plavča zo zberu L. Bánesza v r. 1958, pokladaný *Ľ. Kaminskou* (*2010*; *Neruda/Kaminská 2013*, 28, obr. 12) za klinový nôž typu Prądnik, ako doklad kontaktov severovýchodného Slovenska a regiónu Krakova v období micoquienskeho osídlenia. Rovnako neistá na území severovýchodného Slovenska je kultúrna klasifikácia artefaktov z katastrov obcí Ľubiša a Veľký Šariš, považované za micoquienske (*Bánesz/Vizdal 1995*; *Bárta 1986*, tab. II: 10). Niekoľko exemplárov stredopaleolitickej štiepanej kamennej industrie zo Spiša patrí do kategórie náhodných nálezov a nemá tak oporu v stratigrafickej pozícii. Spomenúť možno aspoň niektoré, napr. ojedinelý srdcovitý pästný klin z prekremeneného ílovca, ktorý sa v sprievode ďalšej, poväčšine atypickej rádiolaritovej industrie, našiel na Zhnitých lúkach v Kežmarku, na výraznej terénnej dominante nad pravým brehom rieky Poprad (*Bárta/Soják 1996*; *Soják 2009*, 80, 81, obr. 6: 1, 2). Pseudolevalloisienský rádiolaritový (?) hrot sa objavil na magdalénienskej lokalite v Starej Ľubovni-Pod Štokom II (*Valde-Nowak/Soják/Wąs 2007*, 9, tab. VI: 1). Z Bušoviec-Stredného honu II je známe masívne oblúkovité driapadlo z jurského podkrakovského pazúrika, zo svahu Spišského hradu v Žehre drobnejšie driapadlo s plošnou retušou z neznámej bielo patinovanej silicitovej suroviny (*Soják 2003b*, 117, 120, obr. 3: 3).

Obr. 3. Poloha paleolitických a mezolitických lokalít na výseku mapy v mierke 1:10 000. 1 – Štrba-Za Kolombiarkom; 2 – Lučivná-Zasypaná jaskyňa; 3 – Lučivná-Lučivnianska jaskyňa 1; 4 – Lučivná-Lučivnianska jaskyňa 2; 5 – Lučivná--Roveň; 6 – Lučivná-Nad skalami II; 7 – Lučivná-Brehy I; 8 – Lučivná – Svit-Pod Skalkou, JV úpätie Kimbiargu; 9 – Svit--Pod Skalkou, Intravilán – južne od železničnej trate.

Štrba (okr. Poprad), poloha Za Kolombiarkom

K objaveniu lokality došlo v priebehu r. 2013, keď sa počas výskumu zaniknutého kostola s dedinou Šoldov systematicky sledovalo katastrálne územie predmetnej obce. Poloha je situovaná medzi obcami Lučivná a Štrba, nad sútokom Červenej vody a potoka Mlynica, v nadmorskej výške 765–805 m (obr. 3: 1; 16: 3). Kvartérny pokryv tvoria mladopleistocénne fluviálne sedimenty zložené zo štrkov, piesčitých štrkov a pieskov dnovej akumulácie v nízkych terasách (*mapserver*).

Na oráčine, na neveľkej ploche (približne 10 x 30 m) bola opakovanými prieskumami v r. 2013 a 2014 (M. Soják a V. Habaj) objavená akeramická lokalita s výskytom nižšie uvedenej štiepanej kamennej industrie (odhliadnuc od rozličných skamenelín mušlí).

Čepeľ z hrany jadra so zlomenou a čiastočne retušovanou bázou a s úžitkovou retušou hrán. Dĺžka je 41 mm, šírka 16 mm, hrúbka 6,5 mm; surovina: zeleno hnedý rádiolarit (obr. 4: 8; 15: 11).

Škrabadlo dvojité na krátkej čepeli, pomerne vysoké, na časti dorzálnej strany s nepatrným leskom (od upevnenia v organickej rukoväti?), hlavica pri báze sčasti poškodená. Dĺžka je 38 mm, šírka 26 mm, hrúbka 8,5 mm; surovina: bielo patinovaný silicit (čokoládový pazúrik?; obr. 4: 7; 15: 12).

Čepeľ nepravidelná z hrany jadra (poľsky podtępiec 1. série). Dĺžka je 28,5 mm, šírka 13 mm, hrúbka 6,5 mm; surovina: bielo patinovaný silicit (obr. 4: 5; 15: 14).

Škrabadlo nevýrazné (nedokončené?) na masívnej čepeli. Dĺžka je 78 mm, šírka 27 mm, hrúbka 12 mm; surovina: kremenný porfýr (obr. 4: 11; 15: 15).

Úštep čepeľový z dvojpodstavového jadra, bazálna časť; surovina: patinovaný obsidián (obr. 4: 2; 15: 16).

Rydlo ploché na báze pravidelnej čepeli z kraja jadra, so zlomenou terminálnou časťou, s úžitkovou retušou hrán. Dĺžka je 54 mm, šírka 19,5 mm, hrúbka 8 mm; surovina: hnedý rádiolarit (obr. 4: 6; 15: 19).

Mikroúštep čepeľový, bazálna časť; surovina: patinovaný silicit (obr. 4: 10; 15: 13).

Úštep masívny s výrazným bulbusom, na plochej dorzálnej strane s čiastočne zachovaným pôvodným povrchom; surovina: hnedo zelený rádiolarit (obr. 4: 12; 15: 20).

Mikrojadro dvojpodstavové ploché, s negatívmi útlych čepieľok a úštepov. Výška je 26 mm, šírka 21 mm, hrúbka 11 mm; surovina: silicit s čiastočnou bielou patinou (čokoládovohnedý pazúrik?; obr. 4: 9; 15: 21).

Škrabadlo nevýrazné začaté, na krátkej čepieľke so zlomenou bázou. Dĺžka je 24 mm, šírka 15 mm, hrúbka 5,5 mm; surovina: krémový rádiolarit (obr. 4: 3; 15: 18).

Mikročepieľka, bazálna časť. Dĺžka je 19 mm, šírka 10,5 mm, hrúbka 3 mm; surovina: krémový rádiolarit (obr. 4: 1; 15: 17).

Okruhliak s negatívmi úštepov; surovina: zeleno hnedý rádiolarit (obr. 4: 4; 15: 22).

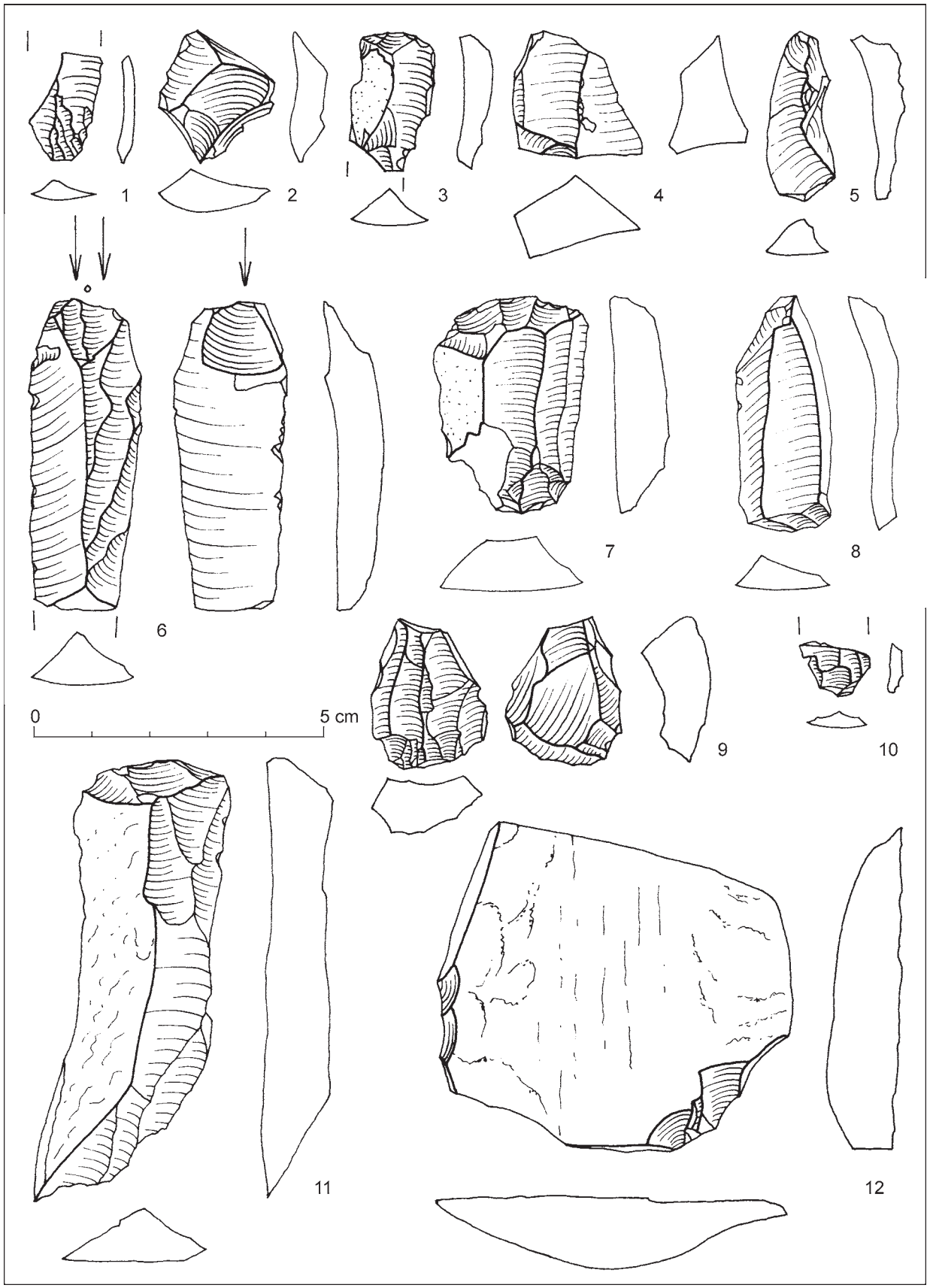

Obr. 4. Štrba-Za Kolombiarkom. Štiepaná kamenná industria z prieskumu v r. 2013–2014. 1, 3, 4, 6, 8, 12 – rádiolarit; 2 – obsidián; 5, 7, 9, 10 – patinovaný silicit; 11 – kremenný porfýr. Kresba: M. Soják.

Z prieskumu lokality je známych 12 ks štiepanej kamennej industrie, ktorá podľa typologických kritérií nepatrí jednému chronologicko-kultúrnemu horizontu. Zo zastúpených artefaktov je prevaha hotových nástrojov na úkor odpadu (úštepov) a polotovarov (mikrojadro a okruhliak s negatívmi). Typológia výraznejších nástrojov prezrádza, že polohu osídlili lovci a zberači na počiatku mladého paleolitu a v mezolite. Menšej časti exemplárov chýbajú signifikantnejšie znaky a možno ju zaradiť len rámcovo do obdobia praveku, aj keď zaradenie do jedného z doložených období je najpravdepodobnejšie. Do prvého z menovaných úsekov možno začleniť pomerne vysoké dvojité škrabadlo z patinovaného silicitu, podľa čerstvého lomu na hlavice bázy z predpokladaného čokoládového pazúrika (obr. 4: 7; 15: 12). Podobné typy artefaktov (jednoduché i dvojité vysoké škrabadlá) sú príznačné pre aurignaciensku kultúru, na čo poukazujú početné príklady z areálov rozšírenia zmienenej kultúry (*Svoboda a kol. 2002*, obr. 57; 59), vrátane (hoci zatiaľ vzácnejšie) Spiša (*Soják 2006b*, 28, 29). V aurignacienskej kultúre nie sú neznáme ani ploché rydlá, aké reprezentuje exemplár zo Štrby. Bolo vyrobené na báze symetrickej rádiolaritovej čepele z kraja jadra (obr. 4: 6; 15: 19). Podobný typ nástroja sa našiel v Nowej Białej 2, v jaskyni Obłazowa, vo „vrstve" XXII datovanej do aurignacienu (*Valde-Nowak/Nadachowski/Madeyska 2003*, obr. 39: 1). Pre aurignacien je typickým znakom aj to, že pokiaľ sa lokality objavili v blízkosti výdatných zdrojov vyhovujúcich surovín na Morave, napr. pri Krumlovskom lese (*Oliva 2005*, 46), na sídliskách absentujú akékoľvek doklady importov. Naopak, kde bolo vhodných surovín nedostatok, prevládajú suroviny vzdialenejšej proveniencie, čo je aj prípad spišských nálezísk. Na sledovanom nálezisku sa objavil rádiolarit z predpokladaného bradlového pásma Pienin, ale aj exotickejšie suroviny, východoslovenský (Zemplínske vrchy, širšie okolie) obsidián (na našej lokalite s výraznou patinou; obr. 4: 2; 15: 16), čokoládový pazúrik zo stredného Poľska, iné variety poľských silicitov (jurský podkrakovský?), ba dokonca kremenný porfýr. Použitie obsidiánovej suroviny neprekvapuje. V jaskyni Obłazowa sa artefakty z tejto suroviny objavili už vo vrstve XIX datovanej do stredného paleolitu (moustérien), ojedinele aj vo vrstve XI so štiepanou industriou szelettienskej kultúry, z počiatku mladého paleolitu (*Valde-Nowak/Nadachowski/Madeyska 2003*, 25, 45, tabela 2, 10). Obsidiánové artefakty nechýbajú ani na moravských lokalitách aurignacienskej kultúry, kde sa vyskytujú aj iné exotickejšie suroviny nelokálnej proveniencie, nevynímajúc z územia dnešného Maďarska (*Oliva 2005*, 45, 50). Takou je aj kremenný porfýr z oblasti Bukových hôr, ktorý na našej lokalite reprezentuje uvažované nedokončené škrabadlo na masívnej čepeli (obr. 4: 11; 15: 15). Kremenný porfýr nechýba ani na východoslovenských lokalitách aurignacienskej (Barca, Čečejovce, Kechnec) a gravettienskej/epigravettienskej kultúry (Hrčeľ; *Bánesz 1968*; *Kaminská 1990*; *Šiška/Császta 1980*). Použitie maďarského kremenného porfýru na Morave je v prostredí kultúry szelettien doložené na lokalite Ořechov II (*Čermáková 1993*; *Nerudová 1997*, 84, obr. 1: 3) a Ondratice I (*Oliva 1991*, 324). Dva listové hroty z kremenného porfýru sa našli aj v Moravanoch nad Váhom-Dlhej (*Nemergut/Cheben/Gregor 2012*, 385). Na území svojho primárneho výskytu je obvyklé vystupovanie artefaktov z tejto suroviny už v starom a strednom paleolite, pričom sa ako populárna surovina distribuovala na paleolitické lokality (*Biró 2002*, 304, 305, obr. 3). Spomenúť ju možno napr. na nálezisku kultúry taubachien, z posledného interglaciálu v jaskyni Diósgyőr-Tapolca pri Miškolci na severovýchode Maďarska, kde sa okrem kremenného porfýru, pazúrika a rádiolaritu využíval aj v stredopaleolitických kultúrach ojedinelý obsidián (*Ringer/Moncel 2002*; *2004*; *Szeliga 2002*, 342). V Egerszalók-Kővágó na južnom úpätí Bukových hôr pri Egri, vystupovali artefakty z kremenného porfýru v kultúrach stredného (moustérien) i mladého paleolitu (szelettien, aurignacien, gravettien; *Kozłowski et al. 2009*).

Zvyšná časť artefaktov zo Štrby nemá výrazné typologické znaky. Patrí tu rádiolaritová čepeľ z hrany jadra so zlomenou a čiastočne retušovanou bázou a s úžitkovou retušou hrán (obr. 4: 8; 15: 11), nepravidelná čepeľ z hrany jadra (obr. 4: 5; 15: 14) a bazálna časť čepeľového mikroúštepu (obr. 4: 10; 15: 13; obidva z bielo patinovaného silicitu), o ktorých sa možno domnievať, že sú tiež z mladého (či neskorého?) paleolitu. Inventár dopĺňajú artefakty bez možnosti bližšieho začlenenia, plochý masívny rádiolaritový úštep (obr. 4: 12; 15: 20) a okruhliak s negatívmi úštepov z rovnakej suroviny (obr. 4: 4; 15: 22). Menšia časť inventára je nepochybne mladšieho veku. Jej mikrolitizácia a sčasti aj typológia predpokladajú, že môže ísť o obdobie mezolitu. Tieto artefakty zastupuje ploché dvojpodstavové čepeľovo-úštepové mikrojadro zo silicitu s čiastočnou bielou patinou poľskej proveniencie (čokoládovohnedý pazúrik?; obr. 4: 9; 15: 21) a dva exemplár z tej istej suroviny, krémového rádiolaritu. Prvý predstavuje bazálnu časť mikročepieľky (obr. 4: 1; 15: 17), druhý nevýrazné začaté škrabadlo na krátkej čepieľke so zlomenou bázou (obr. 4: 3; 15: 18).

Lokalita v Štrbe-Za Kolombiarkom nie je v chotári obce pravdepodobne jedinou z obdobia paleolitu. V areáli zaniknutej stredovekej dediny Šoldov získal A. Piffl ojedinelý úštep z bielo patinovaného silicitu (v zbierke Podtatranského múzea v Poprade), ktorý sa spája s epipaleolitickým, resp. mezoli-

tickým osídlením (*Novotný/Novotná/Kovalčík 1991*, 14). Z výskumu v r. 2013 (M. Ruttkay a M. Soják) je z areálu spomenutej lokality známych niekoľko ojedinelých artefaktov bez možnosti bližšieho zaradenia v rámci obdobia praveku. Výraznejšie nálezy skôr paleontologického ako archeologického charakteru však pochádzajú z blízkej Lučivnianskej jaskyne 1 v chotári susednej obce Lučivná (*Soják/Obuch/Holec 2008*). Podľa nálezu limnosilicitovej (?) čepele z dvojpodstavového jadra a sprievodnej fauny sa predpokladá jej epipaleolitický vek (*Soják 2007a*, 29, obr. 31). Datovanie nálezov by spresnila rádiokarbónová analýza početných zvieracích kostí, medzi ktorými, okrem iného, prekvapujú viaceré kosti vtákov. Otázne je časové zaradenie osihoteného nálezu neúplnej rádiolaritovej čepele na predjaskynnej plošine Zasypanej jaskyne, ležiacej len niekoľko metrov nad spomínanou jaskyňou. Možno predpokladať, že súvisí s jedným, z tu doložených mlado, či neskoropaleolitických osídlení. Perspektívnou sa javí tiež susedná Lučivnianska jaskyňa 2 (cca 800 m východne od predošlej), kde sa praveké osídlenie z výskumu S. Rotha spomína len v literatúre z konca 19. stor. (*Soják 2007a*, 29, 112–115). Najbližšie paleolitické osídlenie v jaskynnom prostredí je doložené v neďalekej Spišskej Teplici-Suchej diere, kde neskoroglaciálny vek artefaktov podopierajú výsledky analýzy C^{14} (*Soják/Hunka 2003*, 345 nn.). Z chotára uvedenej obce je świderiénske osídlenie zachytené z polohy Brehy a mezolitické z neďalekej polohy Melčiny (zberové nálezy M. Sojáka). Práve horný Spiš vytvára živnú pôdu na riešenie problematiky mezolitického osídlenia horských a podhorských oblastí severného Slovenska. Indikujú to početné nálezy z miestnych múzeí, získané už na sklonku 19. stor. Dr. M. Greisigerom. Len menšia časť sa zachránila odkryvom menších sídliskových plôch (*Kollárová/Novák/Soják 2015*, 72 n.). Úlohou ďalších výskumov je overiť kultúrnu klasifikáciu mezolitických pamiatok, z ktorých doterajšie nálezy sú zatiaľ najbližšie janisławickej kultúre (*Valde-Nowak/Soják 2010*; *Wąs 2005*). Len systematickým výskumom táborísk zo strednej doby kamennej môžeme osvetliť doteraz neobjasnený kultúrny vývoj v starom neolite, ktorého absencia na Spiši môže naznačovať hustejšie neskoromezolitické osídlenie.

Lučivná (okr. Poprad), poloha Roveň

Novoobjavená lokalita (2013) leží severovýchodne od obce, na miernom juhovýchodnom svahu hrebeňa, v nadmorskej výške 780 m (obr. 3: 5; 16: 5). Kvartér stredopleistocénneho veku na polohe je z glacifluviálnych sedimentov, ktoré budujú hrubé, balvanovité štrky s blokmi, miestami s pokryvom splachových hlín (*mapserver*).

Poloha sa vytipovala ako potencionálne epipaleolitické nálezisko, situované v obkľúčení viacerých súvekých táborísk. Prieskumom plochy s rozmermi cca 20 x 20 m (M. Soják, V. Habaj) sa získali tri exempláre štiepanej kamennej industrie.

Čepeľ so (zámerne?) zlomenou terminálnou časťou, s čiastočnou obojstrannou retušou pravej hrany so stopami používania v podobe nevýrazného lesku, na odlomenej ventrálnej strane terminálnej časti s retušou. Dĺžka je 42 mm, šírka 18,5 mm, hrúbka 5 mm; surovina: hnedý rádiolarit so zelenkastým nádychom (flyšový rádiolarit?; obr. 5: 1; 15: 1).

Čepieľka, bazálna časť s retušovanými hranami, mierne sekundárne prepálená. Dĺžka je 16,5 mm, šírka 14 mm, hrúbka 3 mm; surovina: silicit sivo hnedej farby (rádiolarit?; obr. 5: 3; 15: 2).

Úštep, fragment bazálnej časti; surovina: nevýrazne prepálený zeleno hnedý rádiolarit (obr. 5: 2; 15: 3).

Získaná skromná kolekcia artefaktov nemá síce výrazné typologické znaky, ale možno predpokladať, že je epipaleolitického veku, hoci bez možnosti kultúrneho zaradenia. Hladký povrch čepele so zámerne (?) zlomenou terminálnou časťou nevylučuje, že ide o flyšový rádiolarit, ktorého použitie je na Spiši doložené v náplni magdalénienskej kultúry v Starej Ľubovni (*Valde-Nowak/Soják/Wąs 2007*). Pri pohľade na mapu rozmiestnenia lokalít je vidieť (obr. 3), že novoobjavená poloha leží v zoskupení dôležitých epipaleolitických nálezísk, datovaných buď rámcovo do zmieneného obdobia (Lučivná-Nad skalami II a Brehy; Svit-Pod Skalkou, južne od železničnej trate), alebo do náplne świderiénskej kultúry (Lučivná – Svit, juhovýchodné úpätie Kimbiargu, vo východnejšom smere Spišská Teplica-Brehy; *Soják 2002*). O niečo vzdialenejšou je systematickým výskumom sledovaná lokalita świderiénskej kultúry vo Veľkom Slavkove-Burichu (*Bárta 1980*). Zdá sa, že v tejto časti Spiša, v pomerne exponovanom podhorí Vysokých Tatier, je do budúcna potrebné rátať s výraznejším osídlením zo sklonku paleolitu, ako sa skôr predpokladalo. Študované nálezisko v Lučivnej, s predpokladaným epipaleolitickým datovaním, leží v západnej časti horného Spiša. Ďalej na západ je súveké regulárne táborisko evidované v Liptovskej kotline až na území dnešného Ružomberka, rovnako s neistým kultúrnym zaradením (*Valde-Nowak/Soják/Struhár 2008*).

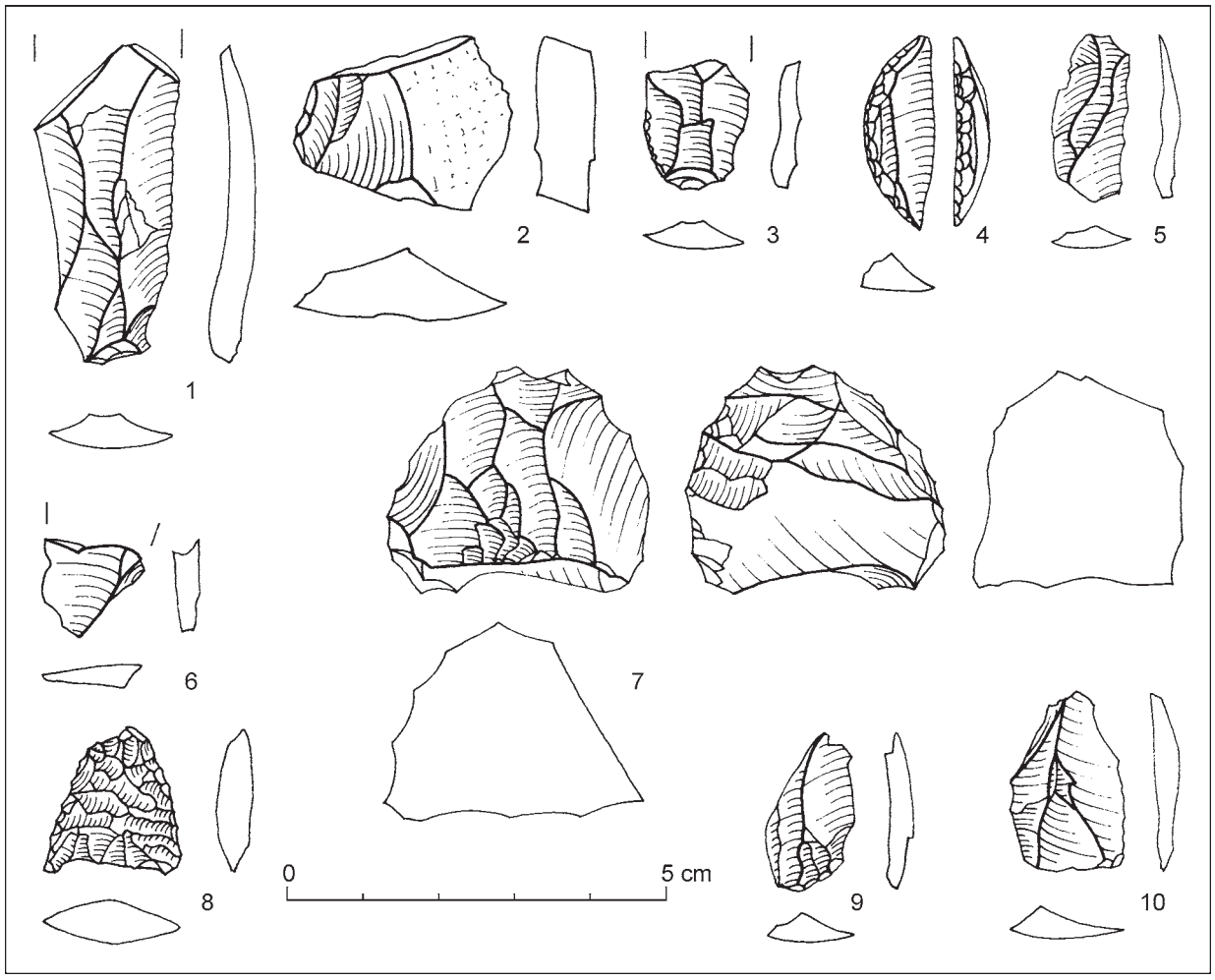

Obr. 5. Štiepaná kamenná industria z prieskumu lokalít. 1–3 – Lučivná-Roveň; 4–10 – Spišské Vlachy-Plantal. 1, 2, 9 – rádiolarit; 3 – prepálený silicit; 4, 5, 6, 8 – obsidián; 7 – jurský podkrakovský pazúrik; 10 – świeciechowský pazúrik. Kresba: M. Soják.

Spišské Vlachy (okr. Spišská Nová Ves), poloha Plantal

V chotári obce je doložené husté osídlenie od paleolitu po stredovek až novovek (*Soják 2007b*). Paleolit reprezentuje ojedinelý rádiolaritový úštep z bifaciálneho listového hrotu, zaradený do szeletienskej kultúry. Z inej polohy v katastri Spišských Vlách (Plantal) sa revíznym prieskumom v r. 2014, podarilo okrem pamiatok z doby rímskej a 13. stor. zachrániť menší súbor štiepanej kamennej industrie, ktorá poukazuje na osídlenie v dosiaľ nezastúpených pravekých horizontoch na lokalite (obr. 6; 16: 4).

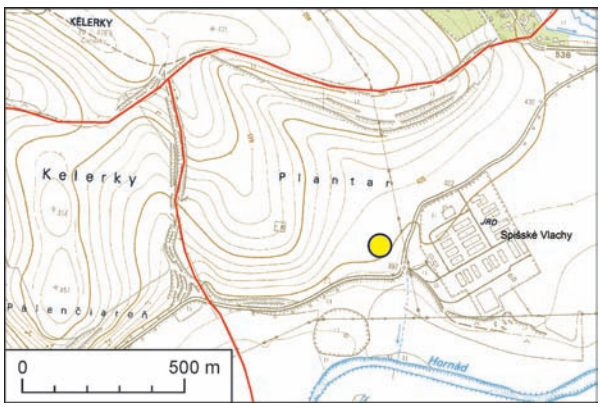

Obr. 6. Spišské Vlachy-Plantal. Poloha lokality na výseku mapy v mierke 1:10 000.

Hrot s oblúkovite otupeným ľavým bokom (poľsky tylczak łukowy), symetrický, surovina: obsidián. Dĺžka je 25,5 mm, šírka 10 mm, hrúbka 4,5 mm. Datovanie: epipaleolit (obr. 5: 4; 15: 4).

Mikrojadro čepeľovo-úštepové, so zmenenou orientáciou, jurský podkrakovský pazúrik; 29 x 29 x 34 mm. Datovanie: pravdepodobne mezolit (obr. 5: 7; 15: 6).

Mikročepieľka z obsidiánu. Dĺžka je 21,5 mm, šírka 10 mm, hrúbka 2 mm. Datovanie: pravdepodobne mezolit (obr. 5: 5; 15: 8).

Čepieľka, bazálna časť, surovina: zelený rádiolarit. Dĺžka je 21 mm, šírka 12 mm, hrúbka 3,5 mm. Datovanie: pravdepodobne mezolit (obr. 5: 9; 15: 5).

Úštep čepeľový z dvojpodstavového jadra, s úžitkovou retušou pravej hrany, świeciechowský pazúrik. Dĺžka je 23,5 mm, šírka 15 mm a hrúbka 4 mm. Datovanie: pravdepodobne mezolit (obr. 5: 10; 15: 7).

Mikroúštep, fragment, sekundárne prepálený v ohni. Datovanie: pravek (obr. 5: 6; 15: 9).

Strelka šípu s obojstrannou plošnou retušou a krídelkami, z ktorých jedno je sčasti odlomené s nevýrazným trapézovým vrubom a mierne vypuklými bokmi, surovina: obsidián. Dĺžka je 21 mm, šírka 18,5 mm a hrúbka 5,5 mm. Datovanie: mladý až neskorý eneolit (obr. 5: 8; 15: 10).

Výrazné typologické znaky prvého artefaktu (obr. 5: 4; 15: 4), pochádzajúceho z kombinovaného nástroja (súčasti zbraní z dreva, kosti), ho umožňujú spoľahlivo klasifikovať do neskorého paleolitu. Vhodné príklady špecifických nástrojov možno nájsť za opačným hrebeňom Karpát na území dnešného Poľska, kde sa blízko slovenských hraníc dominantne využívala lokálna rádiolaritová surovina z bradlového pásma Pienin. Porovnateľný artefakt, taktiež z obsidiánu, sa našiel na lokalite skupiny Federmesser (v tesnej blízkosti jaskyne Obłazowa), Nowa Biała 1, aj keď je väčších rozmerov (*Valde-Nowak 1987*, obr. 7: c). Primeranejšie analógie sú na neďalekej lokalite Sromowce Niżne, kde sa útle oblúkovité „zbrojniki tylcowe" spolu s tarnowianskými škrabadlami vyskytli v bohatom inventári skupín zberačsko-loveckých obyvateľov, chronologicky zviazanej s mladšou fázou neskorého paleolitu (obdobie Alleröd alebo mladšieho Dryasu), s witowskou skupinou (*Valde-Nowak 1998*, obr. 3: 6–10). Najnovšia práca *R. Schilda* (*2014*) ukazuje, že rovnaké útle a symetrické hroty s oblúkovite otupeným bokom pravidelne vystupujú vo witowskej skupine, na čo poukazuje exemplár z lokality Całowanie. Tu sa takýto „tylczak łukowy" objavil vo vrstve IVb, sektor IX West, spolu s artefaktmi s črtami witowskej skupiny (*Schild 2014*, 146, obr. 3.73). Hroty s oblúkovite otupenými bokmi pochádzajú z Východoslovenskej nížiny z Vinného, Nižného Hrabovca a z Bystrého. Zo Spiša je známy jeden takýto hrubo vyhotovený nález z limnosilicitu z jaskyne Suchá diera pri Spišskej Teplici, ktorého sprievodné organické zvyšky datujú do teplej oscilácie Alleröd (11 620 BP a 11 230 BP; *Soják/Hunka 2003*).

Ostatné artefakty zo Spišských Vlách sú mladšieho veku. Drobné jadro so zmenenou orientáciou z jurského podkrakovského pazúrika je s najväčšou pravdepodobnosťou mezolitické (obr. 5: 7; 15: 6). V jeho blízkosti vystupovala tiež skupina ďalších troch artefaktov, pri ktorých je rovnaké datovanie najskôr analogické, obsidiánová mikročepieľka (obr. 5: 5; 15: 8), bazálna časť rádiolaritovej čepieľky (obr. 5: 9; 15: 5) a čepeľový úštep s úžitkovou retušou hrany z bieloškvrnitého świeciechowského pazúrika (obr. 5: 10; 15: 7). Malý fragment úštepu, sekundárne prepálený v ohni, je bez možnosti časového zaradenia v rámci obdobia praveku (obr. 5: 6; 15: 9). Naproti tomu je typologicky výrazná obsidiánová strelka šípu, ktorá nepochybne súvisí s badenským kultúrnym prostredím (obr. 5: 8; 15: 10). Vzhľadom k nevýraznému trapézovému tvaru vrubu medzi krídelkami a mierne vyklenutým bokom, ju datujeme ešte do eneolitu, na čo poukazuje výskyt takýchto typov streliek, napr. v kultúre zvoncovitých pohárov. Početné strelky ako súčasti luku v kultúrach, zo záveru eneolitu (kultúra ľudu so šnúrovou keramikou) a v staršej dobe bronzovej, boli obľúbenou zbraňou v hroboch bojovníkov (koštianska, nitrianska, otomansko-füzesabonyská kultúra; *Novotná 2012*; *Olexa/Nováček 2013*, 49, 50). Mali však zväčša štíhlejší tvar a výraznejší vrub aj so spätnými krídelkami (*Valde-Nowak 1988a*).

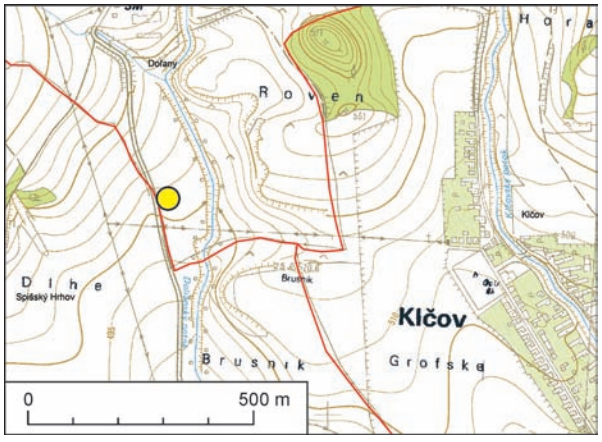

Obr. 7. Doľany-Pod Brusníkom. Poloha lokality na výseku mapy v mierke 1 : 10 000.

Doľany (okr. Levoča), poloha Pod Brusníkom

Známa lokalita je položená južne od obce, nad pravým brehom Dolianskeho potoka (obr. 7). Dosiaľ evidované osídlenie patrí do stredného neolitu (kultúra s mladšou lineárnou keramikou, želiezovská a bukovohorská kultúra, importy skupiny Tiszadob), ďalej do strednej až mladšej doby bronzovej, doby laténskej (púchovská kultúra), rímskej (przeworská kultúra) a 9. až 13. stor. (s predpokladaným kontinuálnym osídlením). Lokalita bola skúmaná, okrem viacerých prieskumov (F. Javorský,

Obr. 8. Antropomorfné plastiky z prieskumu lokalít. 1 – Doľany-Pod Brusníkom (stredný neolit); 2 – Veľká Lomnica-Burchbrich (otomansko-füzesabonyská kultúra). Kresba: E. Bakytová; foto: M. Soják.

M. Soják), aj sondážnym výskumom v rámci zisťovacieho (*Soják 2004*, 175) a záchranného výskumu (F. Ž. Matyasowszky r. 2012, nepublikované) na trase diaľnice D1.

V r. 2014 sa počas exkurzie na lokalite s poslucháčmi klasickej archeológie podarilo objaviť, spolu s nezdobenými i zdobenými neolitickými črepmi (kultúra s mladšou lineárnou – notovou keramikou), ojedinelý drobný hlinený výrobok, patriaci do jednej zo stredoneolitických kultúr doložených na nálezisku (v nadmorskej výške 505 m).

Plastika antropomorfná, zobrazujúca značne štylizovanú ľudskú postavu, plochá stĺpiková, s poškodenou (orbou) zadnou, chrbtovou stranou. Má naznačené krátke nohy, z ktorých ľavá je viac odrazená, pravá menej. Hlava je po bokoch sformovaná do rohatých výčnelkov, z nich ľavý spolu s hornou časťou hlavy je odlomený. Tvarová časť má ryhami načrtnuté oči. Nos, s vrypmi naznačujúcimi nozdry, je zobrazený plasticky. Farba je hnedá, materiál je s jemným ostrivom, drobnými kamienkami. Výška je 48 mm, šírka v strede tela je 28 mm a hrúbka bez nosa 13 mm (obr. 8: 1).

Napriek zberovému nálezu je zrejmé, že uvedený trojrozmerný plochý idol súvisí s neolitickým osídlením lokality. Poukazuje na to jeho tvar, sfarbenie i typické keramické cesto, z ktorého je soška zhotovená. Analogické znaky sú aj pri sprievodnej neolitickej keramike známej z tejto, aj ďalších neolitických lokalít Spiša, na ktorých sa objavuje podobný materiál špecifický skôr pre úžitkový typ keramiky. Zo skúmaného regiónu ide v poradí o druhú antropomorfnú plastiku z tohto časového horizontu. Prvá pochádza zo Smižian-Štrkoviska IV. Znázorňuje vrchnú časť plastiky s pahýľom pravej ruky, naznačeným krkom a s dvomi prevŕtanými otvormi na tele. Nimi bola soška akiste pripevnená na obradnú nádobu, či iný predmet. Telo je husto zdobené ryhami v duchu pretrvávajúceho tiszadobského výzdobného štýlu v rámci predpokladanej bukovohorskej kultúry (*Soják 2000b*, 209, tab. XVIII: 6; *Vladár 1979*, obr. 17).

Antropomorfné voľné plastiky podobne ako zoomorfné, príp. antropomorfno-zoomorfné nádoby, či aplikované reliéfne zobrazenia ľudských tvárí, mali v praveku nepochybne zvláštne postavenie. O ich súvise s náboženstvom a kultovou sférou svedčí aj skutočnosť, že sa väčšinou nachádzajú v zlomkovitom stave. Len výnimočne sa zachovajú celé exempláre. Spomedzi novších nálezov možno ako príklad predpokladaného sekundárneho, rituálneho vypálenia antropomorfnej sošky s deštrukčným cieľom uviesť neúplnú mužskú (?) plastiku kultúry so starou lineárnou keramikou z Chabařovic v severných Čechách (*Lička/Hložek 2011*, 41). Označujúcou črtou ľudských sošiek je ich neštandardnosť a typologická a štýlová variabilita (*Břicháček/Rulf 1992*, 163; *Vladár/Turčány 1979*, 17 nn.). Na rozdiel od paleolitických plastík sú neolitické realistickejšie. Abstraktné zobrazenie ľudskej postavy je neraz so schematickou výzdobou s predpokladaným konkrétnym symbolickým významom (roľnícke kulty – kult plodivej sily, viera v rôzne božstvá – bohyňa plodnosti atď.). Uvedené znaky, najmä nápadná štylizácia, charakterizujú aj plastiku z Dolian. Okrem pomerne realistického stvárnenia tvárovej časti (očí, nosa) bez úst jej chýbajú iné detaily, a to zobrazenie rúk, pričom pravý bok je len mierne rozšírený. Chýbajú tiež dominantné symboly ženských znakov ako plasticky modelované prsia, resp. ryhami zvýraznené atribúty ženského pohlavia, ktoré v kultúre s lineárnou keramikou vo všeobecnosti prevládajú. Plastiky s priamo vyznačenými mužskými pohlavnými orgánmi sa vyskytujú len zriedkavo, pričom interpretácia pohlavia je neraz problematická a každá antropomorfná neolitická (nielen) plastika je jedinečným, nikdy nie podľa danej predlohy sériovo produkovaným výrobkom. Ženské telo, na rozdiel od mužského, ponúka viac znázorniteľných znakov spojených so sexom alebo materstvom. Podľa *V. Beckera* (*2007*, 122), len tretinu zo všetkých plastík možno jednoznačne označiť za ženské. Dve tretiny z nich nevykazujú žiadne zreteľné sexuálne znaky, čo je aj prípad sledovanej plastiky z lokality Doľany. Špecifické zobrazenie rohatých výčnelkov na boku hlavy sa objavuje aj na iných plastikách z neolitu, ale aj eneolitu. Spomedzi neolitických plastík možno spomenúť blízke stvárnenie hlavy na plastike mladého stupňa kultúry s východnou lineárnou keramikou (skupiny Tiszadob) z Pedera (*Šiška 1989*, 106, tab. 28: 3), resp. na hlinenej plastike (raz sa uvádza muža, inokedy ženy) želiezovskej kultúry z Dvorníkov (*Novotný 2013*, 65; *Vladár 1979*, obr. 10). Typologicky najbližšie k študovanému exemplároru je však hlinená plastika ženy z poľskej lokality Modlnica 5, blízko Krakova, objavená v hospodárskom objekte kultúry s mladšou lineárnou keramikou (*Rodak/Zastawny 2011*, 6). Exemplár je na rozdiel od nášho podstatne väčší (s odlomenými nohami má výšku 10,2 cm), s realistickejšie stvárnenou tvárou (aj s ústami) i ženskými znakmi, najmä plastickými prsiami. Oproti dolianskej plastike má zachovanú aj chrbtovú časť s naznačeným zadkom a ryhami, zvýraznenými rebrami s chrbticou (?). Spoločným znakom je však celkový tvar plastík s rohatým stvárnením hlavy. Napriek neolitickému veku antropomorfnej plastiky zo Spiša i z ďalších spomenutých súvekých lokalít sa tvarovo neveľmi vzdialený tvar ľudských (ženských) „rohatých" plastík sporadicky objavuje aj v eneolite. Príkladom je štylizovaný nezdobený ženský idol badenskej kultúry z Branča (*Vladár 1979*, 62, 122, obr. 35). Na jedinom hlinenom antropomorfnom idole badenskej kultúry zo Spiša, z Veľkej Lomnice-Burchbrichu, je síce zachovaný stĺpikový charakter ľudskej postavy, no rohaté rozšírenie hornej časti hlavy do bokov sa tu takmer úplne stráca (*Novotná/Soják 2013*, obr. 105: 1, F16: 5).

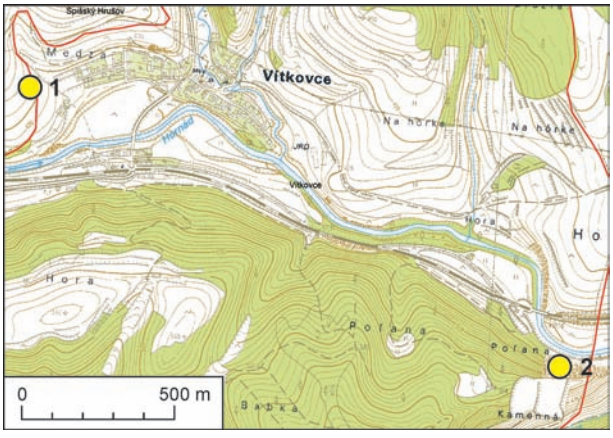

Obr. 9. Poloha eneolitických lokalít na výseku mapy v mierke 1:10 000. 1 – Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza; 2 – Vítkovce-Tureň.

Spišský Hrušov – Vítkovce (okr. Spišská Nová Ves), poloha Medza

Približne v r. 1986 našiel M. Melega (starší) z Chrasti nad Hornádom na poli medzi zmienenou obcou a susednými Vítkovcami, náhodný nález kamenného brúseného artefaktu. Sprostredkovane sa nám tento nástroj dostal na zdokumentovanie a odborné posúdenie. V súčasnosti je už v zbierkach AÚ SAV. Poloha leží za západným okrajom Vítkoviec, na rozhraní dvoch katastrálnych území (Spišský Hrušov a Vítkovce), na juhovýchodnom svahu nad ľavým brehom Hornádu (430 m n. m.; obr. 9).

Ide o sekeromlat v pôdoryse štvoruholníkového tvaru s mierne zaoblenými bokmi, súmerne sa zbiehajúcimi na jednej strane do oblúkového

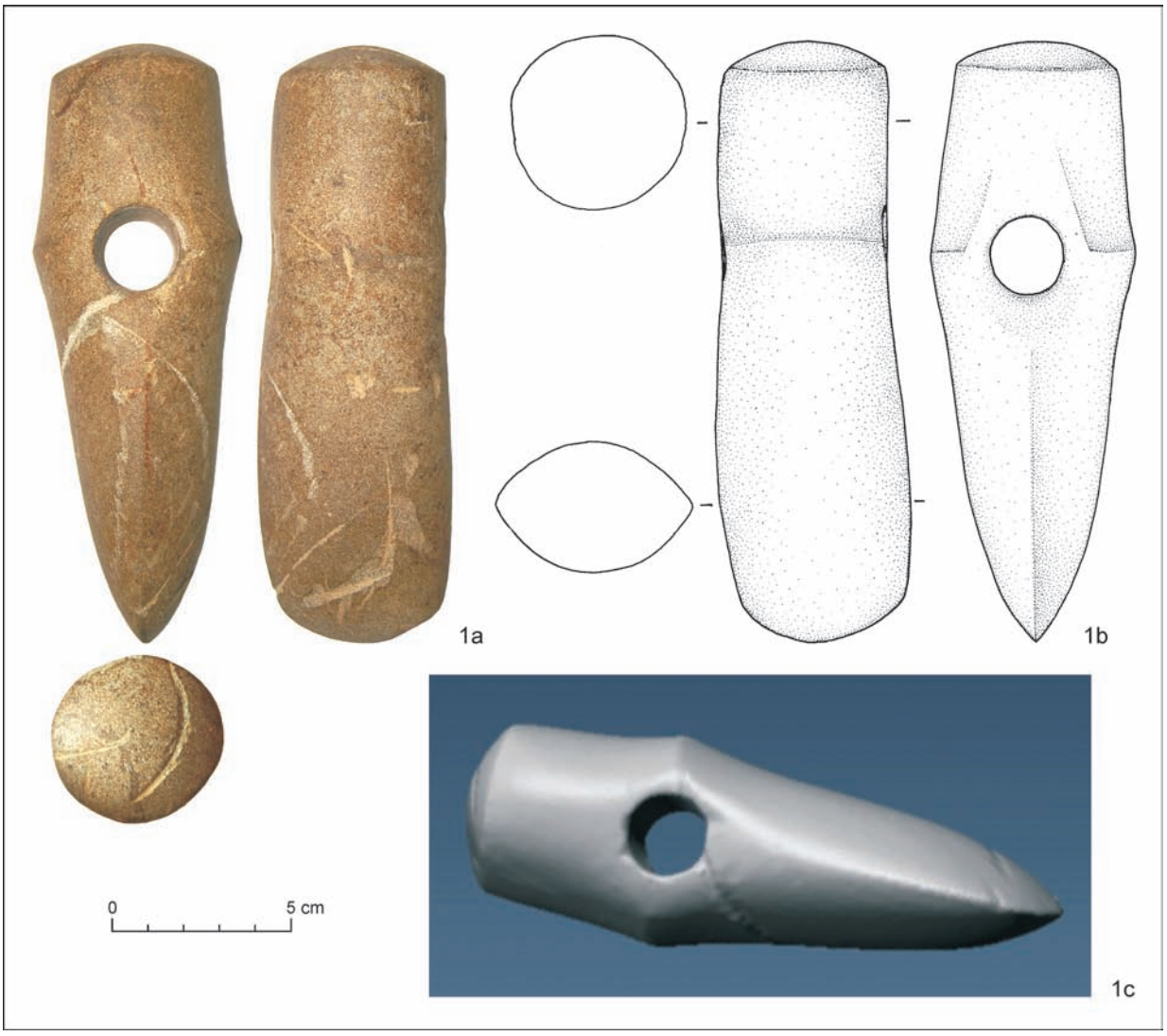

Obr. 10. Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza. Kamenný sekeromlat. Foto: M. Soják; kresba a 3D sken: E. Bakytová.

ostria a na opačnej strane do poloblúkového vyhladeného tylu. Pozdĺžne, stredom nástroja, prechádza od britu až po stredový otvor pre porisko nevýrazné plastické rebro, ako aj od otvoru do rozšírených strán a na boky artefaktu. V bokoryse je nevýrazne prehnutý. Priečny rez má medzi otvorom a ostrím šošovkovitý tvar, medzi otvorom a tylom kruhový. Povrch je dokonale vyleštený, hnedo sivo zelenkastej farby. Povrch tela nesie rozdielne veľké škrabance spôsobené pluhom. Dĺžka je 151 mm, šírka stredovej časti 52 mm a šírka tylu je 43 mm. Priemer otvoru na vrchnej strane je 20 mm, na spodnej 19 mm, výška v strede je 42 mm a výška ostria 42 mm. Surovina: premenený andezit v zvetranom stave (obr. 10).

Už na prvý pohľad je zrejmé, že uvedený sekeromlat nenachádza analógiu v kolekcii dosiaľ známych spišských nálezov brúsenej kamennej industrie (*Novotná/Soják 2013*, 178 nn., 254, F14). Nálezy miniatúrnych hlinených napodobením z badenského výšinného sídliska Burchbrich pri Veľkej Lomnici naznačujú, že podobné a tiež iné typy vyspelých sekeromlatov neboli miestnemu prostrediu úplne cudzie (*Novotná/Soják 2013*, obr. 107; 108, F15). O časovom zaradení artefaktu vypovedajú aj nálezy zo susedného Liptova, kde sa blízke typy neúplných sekeromlatov objavili v neskorobadenskom kultúrnom prostredí (*Struhár 2001*, 79, tab. 3: 11, 15, 17). Z iných eneolitických lokalít, bez bližšej kultúrnej klasifikácie, možno typologicky podobné neskoroeneolitické exemplár bojových sekeromlatov nájsť v Bratislave-Devíne (*Eisner 1933*, 46, tab. XXII: 13; *Farkaš 1990*, 135, 137: obr. vľavo hore), alebo v Rimavskej Sobote.[2] Podľa

[2] Sekeromlat z Rimavskej Soboty je pod ev. č. A 5823 evidovaný v tamojšom Gemersko-malohontskom múzeu. Podľa informácie PhDr. A. Botoša (archeológa z múzea) ho do zbierok získali v r. 1913 od darcu T. Pólya. Za informáciu mu ďakujem.

vypracovanej typológie *M. Zápotockého* (*1992*) je k uvedenému typu najbližšie prvá hlavná skupina F („Flache"), plochých sekeromlatov, ktorú autor rozdelil na štyri hlavné skupiny (I–IV), štyri podskupiny podľa tvaru tylu a ostria (A, B, C, X). Poukázal na ich široké časové rozpätie v rámci eneolitu a zároveň ich rozšírenie na pomerne rozsiahlom európskom území (*Zápotocký 1992*, 20 nn.). Analogické dokonale vypracované a vyleštené kamenné bojové sekeromlaty (uvažuje sa aj o odznakoch moci) sú špecifické najmä pre kultúru ľudu so šnúrovou keramikou, v ktorej sa objavujú ich rozličné typy a varianty (*Šebela 1999*). V tvare exempláru zo Spiša sa premietajú formy dvoch základných typov sekeromlatov, a to českého typu (tvar v pôdoryse, časť okolo otvoru pre porisko) a facetovaného (tvar bokorysu). Túto formu reprezentuje napríklad sekeromlat z hrobu kultúry so šnúrovou keramikou z Prahy-Kobylis (*Buchvaldek/Havel/Kovářík 1991*, 165, obr. 20: 4). Nástroj zo Spišského Hrušova – Vítkoviec má tiež znaky, ktoré nie sú pre nositeľov kultúry so šnúrovou keramikou vlastné, celkový charakter ostria, chrbtové rebro, široké a nápadné rozšírenie bokov v oblasti stredového otvoru. Uvedené znaky patria skôr kultúre s lievikovitými pohármi, čo vychádza z typológie sekeromlatov vypracovanej v staršej, ale aktuálnej práci *K. Jażdżewského* (*1936*, 278, 279). Pomerne priliehavú analógiu k rozšíreniu boku pri otvore, vidieť v ojedinelom sekeromlate s nedovŕtaným otvorom kultúry s lievikovitými pohármi z poľskej lokality Gorlice – okolie, woj. Nowy Sącz (*Valde-Nowak 1988b*, 27, 130, tab. VII: 2).

Nemožno spoľahlivo rozhodnúť, za akých okolností sa opísaný sekeromlat dostal na polohu Medza. V r. 2013 sa na mieste nálezu uskutočnil prieskum, ktorého výsledky skreslili nevhodné podmienky na náleziska (vegetácia). Obhliadka terénnej dominanty nad náleziskom síce indikuje náznaky fortifikácie, no bez realizácie výskumu tu súveké opevnené výšinné sídlisko možno len predpokladať. Nedá sa tak určiť, či objavený sekeromlat patrí do kategórie ojedinelých nálezov, alebo sa našiel na regulárnom sídlisku (čo je menej pravdepodobné). Ojedinelé nálezy kamennej brúsenej industrie sa nezriedka vyskytujú v horských i podhorských oblastiach vyššie položených regiónov. Nie vždy sú dokladom blízkeho, či priamo na mieste nálezu prítomného, súvekého sídliska. Nálezy z polôh, ktoré nie sú vhodné pre osídlenie (vrcholy a svahy hôr a vrchov), tak môžu naznačovať neprofánne aktivity, teda stopy votívnych obradov, ako na to poukazujú *M. Zápotocká* a *M. Zápotocký* (*2010*, 341 nn.). Početné nálezy brúsenej industrie sú z poľskej časti Karpát a v jeho severnom predpolí datované od neolitu po staršiu dobu bronzovú. Značná časť prináleží práve do kultúry s lievikovitými pohármi a predovšetkým do kultúry ľudu so šnúrovou keramikou (*Valde-Nowak 1988b*). V jednom z uvedených kultúrnych prostredí (zo severnej strany Karpát, z Poľska) možno predpokladať pôvod spišského nálezu. Jeho súvis napriek neistému chronologicko-kultúrnemu posúdeniu je najpravdepodobnejší s blízkym neskorobadenským osídlením na výšinnej lokalite Tureň vo Vítkovciach (obr. 9: 2; *Veliačik/Javorský 1983*). Makroskopická analýza sekeromlatu definovala premenený andezit, teda vulkanit s jemne kryštalickou stavbou a premenenými amfibolmi. Otázka proveniencie je bližšie nerozpoznaná. Do úvahy prichádzajú neovulkanity Slanských vrchov, Vihorlatu, okolie Prešova a Zemplínu, prípadne stredné a severozápadné Čechy.[3]

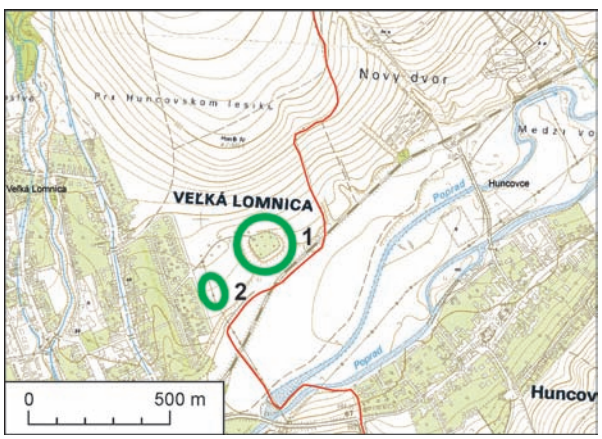

Obr. 11. Veľká Lomnica-Burchbrich na výseku mapy v mierke 1:10 000.

Veľká Lomnica (okr. Kežmarok), poloha Burchbrich

V r. 2013 vyšlo monografické spracovanie výšinného opevneného sídliska badenskej kultúry (*Novotná/Soják 2013*), preto sa v tomto príspevku venujeme nepublikovanému náhodnému nálezu z r. 2012. Objavený bol na halde hliny, z výkopu novodobej hrobovej jamy, na južnom okraji výšiny (obr. 11).

Plastika hlinená, antropomorfná, fragment štylizovanej hlavy so zachovanou väčšou časťou ľavého a s nepatrným zvyškom pravého ramena. V oblasti krku a na hrudi sú nepravidelné vpichy. Materiál je nepatrne premiešaný pieskom, povrch vyhladený s jemnou engobou, farba je oranžovo

[3] Za konzultácie ďakujem RNDr. J. Gregorovičovi.

hnedá. Plastika sa zachovala s výškou 45 mm, šírkou 36 mm a hrúbkou 14 mm (obr. 8: 2; 12: 1).

Hoci ide o nepatrný zlomok ľudskej plastiky, podľa tvaru ju možno spoľahlivo rekonštruovať a chronologicko-kultúrne zaradiť. K jej datovaniu prispievajú aj nálezové okolnosti. Objavená bola spolu s črepmi badenskej a najmä otomansko-füzesabonyskej kultúry, s ktorou plastika súvisí. Zo spišských nálezov, typovo zhodných plastík otomansko-füzesabonyskej kultúry (pokladaných za ženské), možno spomenúť typologicky najpriliehavejší exemplár zo Spišského Štvrtku-Myšej hôrky, ktorý je tiež zdobený vpichmi (obr. 12: 2; *Vladár 1979*, 77, obr. 48). Tvarovo blízky a analogicky datovaný je plochý hlinený idol z Gánoviec, objavený v kultovej studni (*Novotný/Novotná/Kovalčík 1991*, 27, obr. 17). Novší nález (z r. 2011, výskum M. Sojáka a P. Fecka) zo sídliska koštianskej kultúry v Spišskom Podhradí-Pod Sivou bradou, posúva datovanie pravdepodobne rovnakého typu antropomorfnej plastiky do staršieho obdobia. Z plastiky objavenej v zahĺbenej jame sa zachovala časť krátkej ľavej ruky, ktorá (podľa analogického nálezu zo Spišského Štvrtka) mala pôvodne pahýľovité ukončenie. Z vonkajšej strany je ruka lemovaná pri okrajoch väčšími kruhovými vpichmi, na zadnej strane v strede ruky menšími nepravidelnými vpichmi (obr. 12: 3). Početnejší výskyt tvarovo podobných ľudských sošiek zaznamenávame na sídlisku otomansko-füzesabonyskej kultúry v Košiciach-Barci. Na jednej z nich (s papilárnymi odtlačkami prstov) boli pôvodne výčnelkami vyznačené prsia, bola však nezdobená. Na ďalšej zdobia prednú stranu vpichy, ktorými sú na zadnej strane znázornené vlasy. Najdokonalejšia je iná plastika z Košíc-Barce. Vpredu má rady kruhových vpichov tvoriace šesť šnúr náhrdelníka, pričom na krajných sú znázornené zavesené bronzové lunicové závesky. Vzadu má naznačené tri vrkoče ukončené oválnymi terčíkmi s kruhovými vpichmi (*Furmánek/Pieta 1985*, obr. 20, 21; *Furmánek/Veliačik/Vladár 1991*, 92, 292, 304, 308; príloha 38 a, b, 44; *Vladár 1979*, obr. 43–45). Podobne, ako v iných etapách pravekého vývoja, aj plastiky zo staršej až strednej doby bronzovej boli zámerne poškodzované pri kultových obradoch, čo sa predpokladá aj pri viacerých torzách ľudských (a zvieracích) sošiek z Nižnej Myšle (*Olexa 2003*, 86, obr. 34; *Vladár 1979*, obr. 53, 54), tiež v prípade exemplára z Veľkej Lomnice. V chotári obce sa našla ešte jedna miniatúrna hlinená nezdobená plastika s drobným otvorom na zavesenie v oblasti hlavy, s rozpaženými rukami. Keďže sa našla pri prieskume polohy s viacnásobným osídlením (Poľná ulica), jej datovanie zostáva neobjasnené. Na lokalite však prevládalo osídlenie z mladšej a neskorej doby bronzovej (*Novotná/Soják 2013*, 26, obr. 17: 3). Napriek svojim malým rozmerom si zachovala tvarovú podobnosť, ako pri väčších výrobkoch známych z areálov sídlisk zo staršej až strednej doby bronzovej.

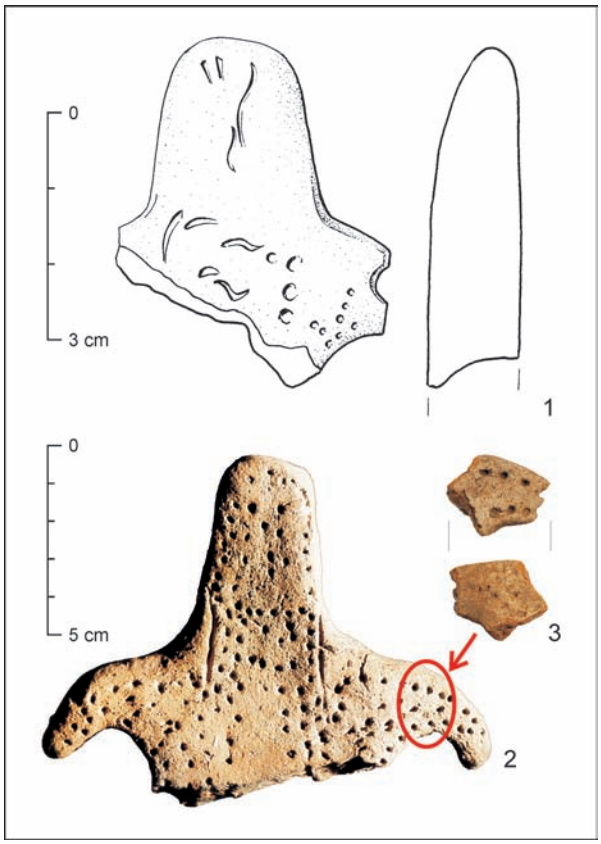

Obr. 12. Antropomorfná plastika zo staršej a strednej doby bronzovej. 1 – Veľká Lomnica-Burchbrich; 2 – Spišský Štvrtok-Myšia hôrka (podľa *J. Vladára 1979*, upravené); 3 – Spišské Podhradie-Pod Sivou bradou. Kresba: E. Bakytová; foto: Archív AÚ SAV.

Kežmarok (okr. Kežmarok), poloha Jeruzalemský vrch

Terénna dominanta vrchu nad mestom Kežmarok je dlho známa ako dôležitá polykultúrna lokalita s dominantným osídlením v dobe halštatskej, laténskej a rímskej (púchovská kultúra), ako aj na rozhraní doby rímskej a sťahovania národov (severokarpatská skupina). Východný svah vrchu sa v staršej literatúre označoval ako Columbarium (obr. 13: 1; 16: 6). V zbierkach Múzea Kežmarok a Podtatranskom múzeu v Poprade je deponovaný celý rad nálezov z uvedených kultúrnych horizon-

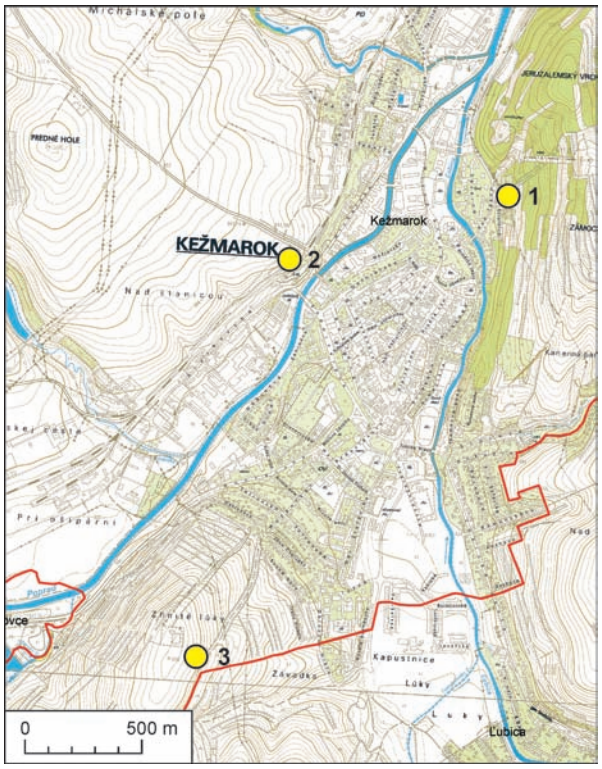

Obr. 13. Lokality v katastri mesta Kežmarok na výseku mapy v mierke 1:10 000. 1 – Jeruzalemský vrch; 2 – Michalský vrch; 3 – Zhnité lúky (Suchá hora).

tov pochádzajúcich zo starších terénnych aktivít, prevažne Dr. M. Greisigera, ako aj ďalších bádateľov z konca 19. až zač. 20. stor. (*Kollárová/Novák/Soják 2015*, 68, 84 nn.). Známe sú tiež z novších záchranných zberov a neveľkých terénnych odkryvov (*Kučerová 2012*, 30 nn.), najnovšie z r. 2013 za účasti študentov archeológie z Veľkej Británie (*Kučerová 2013*). Lokalita bola výšinným opevneným sídliskom, na základe starších publikovaných správ aj kultovým strediskom, alebo obetiskom. Umocňuje to aj fotografia kamenných monolitov charakteru megalitov, v knihe *J. Liptáka* (*1935*, 25, 32, 33, tab. III). Z lokality pochádza množstvo hlinených praslenov rozmanitých foriem (dvojkónické, guľovité, kužeľovité), doklady metalurgie železa (troska), no prevažne početná keramika predpúchovskej a púchovskej kultúry. Vynímajú sa typické neskorohalštatské tvary nádob so zoomorfnou výzdobou úch, nevynímajúc drobnú pokrievku (*Kollárová/Novák/Soják 2015*, 84, obr. vľavo dole; *Novotný/Novotná/Kovalčík 1991*, 40 n.). Napriek bohatým hnuteľným pamiatkam rozmanitého charakteru sa komplexne nevyhodnotila ani zastúpená keramika. Spoľahlivo nemožno doloženú fortifikáciu prisúdiť jednému z menovaných úsekov v rámci doby železnej. Spomedzi našich ojedinelých zberových nálezov sa vyníma neúplný kovový predmet, ktorý dokresľuje príslušnosť lokality a regiónu Spiša k oravskej skupine pretrvávajúcej lužickej kultúry v dobe halštatskej. K objavu došlo počas obhliadky a fotografickej dokumentácie lokality, a to na jednom zo súkromných poľnohospodárskych parciel v nadmorskej výške 630 m.

Diadém typu Istebné, fragment jednej (z pôvodne dvoch) pravouhlej, plochej ozdobnej platničky, z ktorej koncovej hrany prvotne vybiehali do bokov dvojice špirál. V celosti sa z nich zachovala len jedna, z druhej ostal len malý zvyšok. Okraje ozdobnej platničky sú mierne prehnuté do vonkajšej strany (jeden sekundárne poškodený, prehnutý do vnútornej strany), stredom prebieha nevýrazné rebro, zreteľnejšie zo spodnej strany. Na konci platničky sú zvyšky korózie s viacerými perforáciami, cez ktoré bola platnička pravdepodobne prichytená železnými nitmi s nedochovaným tordovaným (?) kruhom. Tepaná výzdoba platničky pozostáva zo šiestich kolkov (resp. ich zvyškov), jamiek lemovaných trojicou koncentrických kruhov usporiadaných do podoby kríža a lemovaných dvoma pásmi hustých jamiek. Dĺžka platničky aj s ružicou je 66 mm, šírka platničky bez ružice 30 mm, hrúbka plechu 1–2 mm a hmotnosť je 16,59 g (obr. 14).

Opísaný typ predmetu predstavuje špecifickú formu kovových ozdôb hlavy, zložených z masívnych tordovaných kruhov s dvoma zdobenými plochými pravouhlými ozdobnými platničkami ukončenými dvojicou špirál. Podľa neskorohalštatského depotu bronzov z opevneného hradiska Istebné-Hrádok, ktorý obsahoval aj diadémy predmetného typu, sú pomenované ako typ Istebné (*Čaplovič 1987*, 127 nn., 171 n., tab. XXXIX: 1, 3, 5, 6). Doterajší nálezový fond tohto typu výrobkov sa od publikovania starších nálezov nezmenil (*Eisner 1933*, 149, 150, obr. 14: 4; *Novotná 1984*, 57 nn.), až do objavu nálezu z Kežmarku. Okrem Istebného na Orave sú analogické diadémy rozšírené aj v ďalších regiónoch Slovenska, kde súvisia s neskorolužickým halštatským osídlením, oravskou skupinou. Popri Istebnom ide o región Turca (Blatnica-Sebeslavce), Gemera (Dobšiná)[4], neznáme nálezisko v Karpatskej kotline (*Novotná 1984*, tab. 59: 357) a najnovšie i Spiša (Kežmarok). Datovanie diadémov s predpokladaným produkčným centrom na Orave sa opiera najmä o súbor bronzov z tamojšej lokality Istebné-Hrádok, ktorého príslušnosť je k horizontu Krásna Hôrka-Istebné (stupne HB3–HC). Datovanie diadémov tohto

[4] M. Novotná nález z Dobšinej mylne situuje do regiónu Spiša, hoci ide o Gemer (*Novotná 1984*, 59).

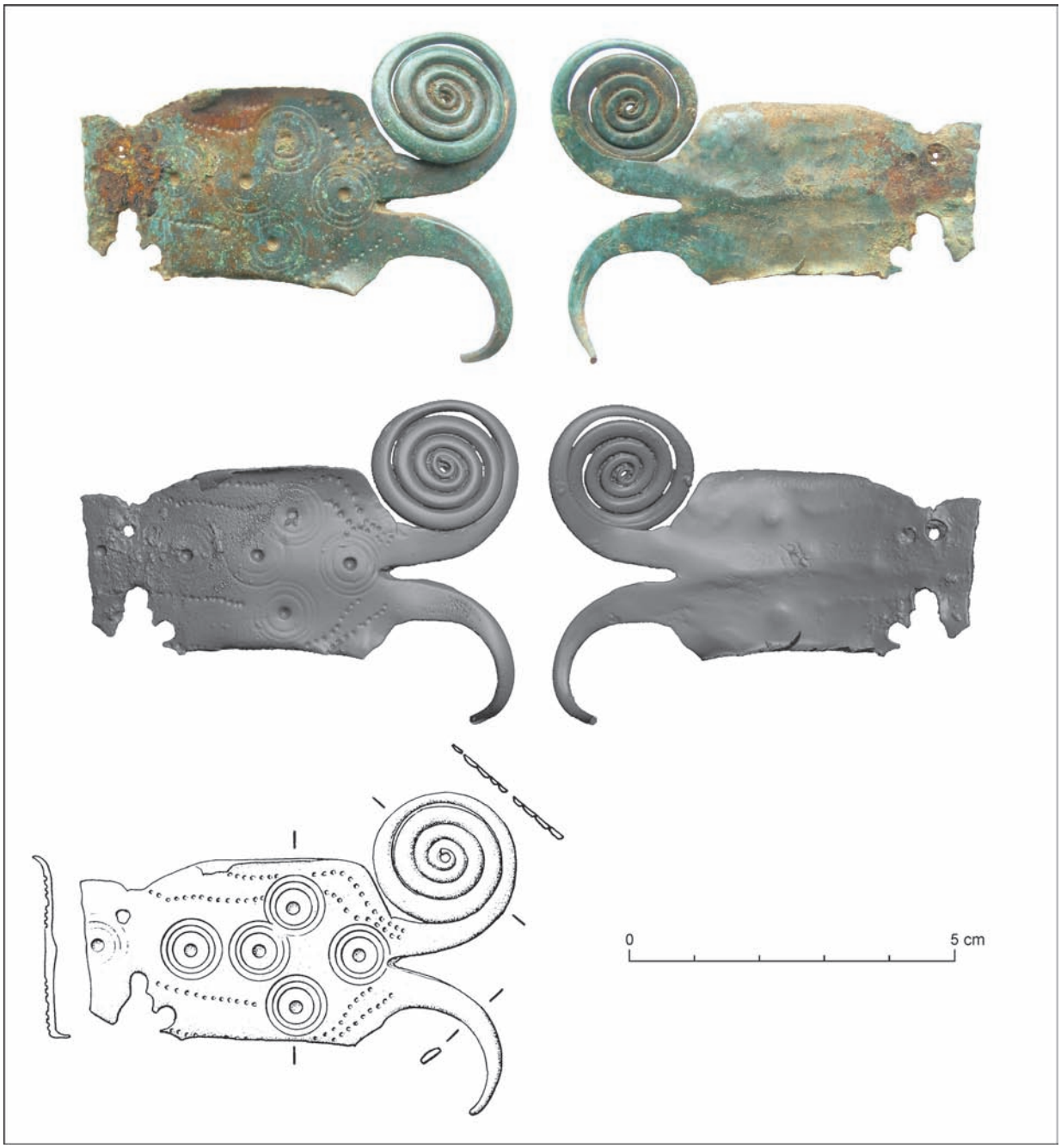

Obr. 14. Kežmarok-Jeruzalemský vrch. Fragment bronzového diadému typu Istebné. Foto: M. Soják; 3D sken, kresba: E. Bakytová.

typu sa pri jednotlivých autoroch líši a pohybuje v rozmedzí stupňov HB, HC a dokonca sa s ich výskytom počíta až do HD (*Novotná 1984*, 58; poznámka 7). Jednotný, resp. bez podstatnejších rozdielov je aj spôsob spracovania a výzdoby dosiaľ známych exemplárov. Predstavujú teda uzavretú, na spoločný (slovenský) pôvod poukazujúcu skupinu pamiatok, hoci podnet mohol prísť zo vzdialenejších oblastí (Kaukaz; *Novotný a kol. 1986*, 371). Neúplne zachovaný diadém z kežmarského Jeruzalemského vrchu sa však na rozdiel od známych kusov trocha odlišuje. Iná je tepaná výzdoba (kolky – koncentrické kruhy, lemovanie dvojicou bodkovaných pásov) usporiadaná do kríža, na rozdiel od jemne rytého ornamentu v cikcakových a pozdĺžnych líniách. Kolkovaný a jamkovaný ornament sa podobá na výzdobu laténskej keramiky a vyskytuje sa tiež na halštatských a staroláténskych lichobežníkových retiazkových záveskoch. Nálezy rovnakých tepaných záveskov z Liptovskej Mary dosvedčujú dlhé

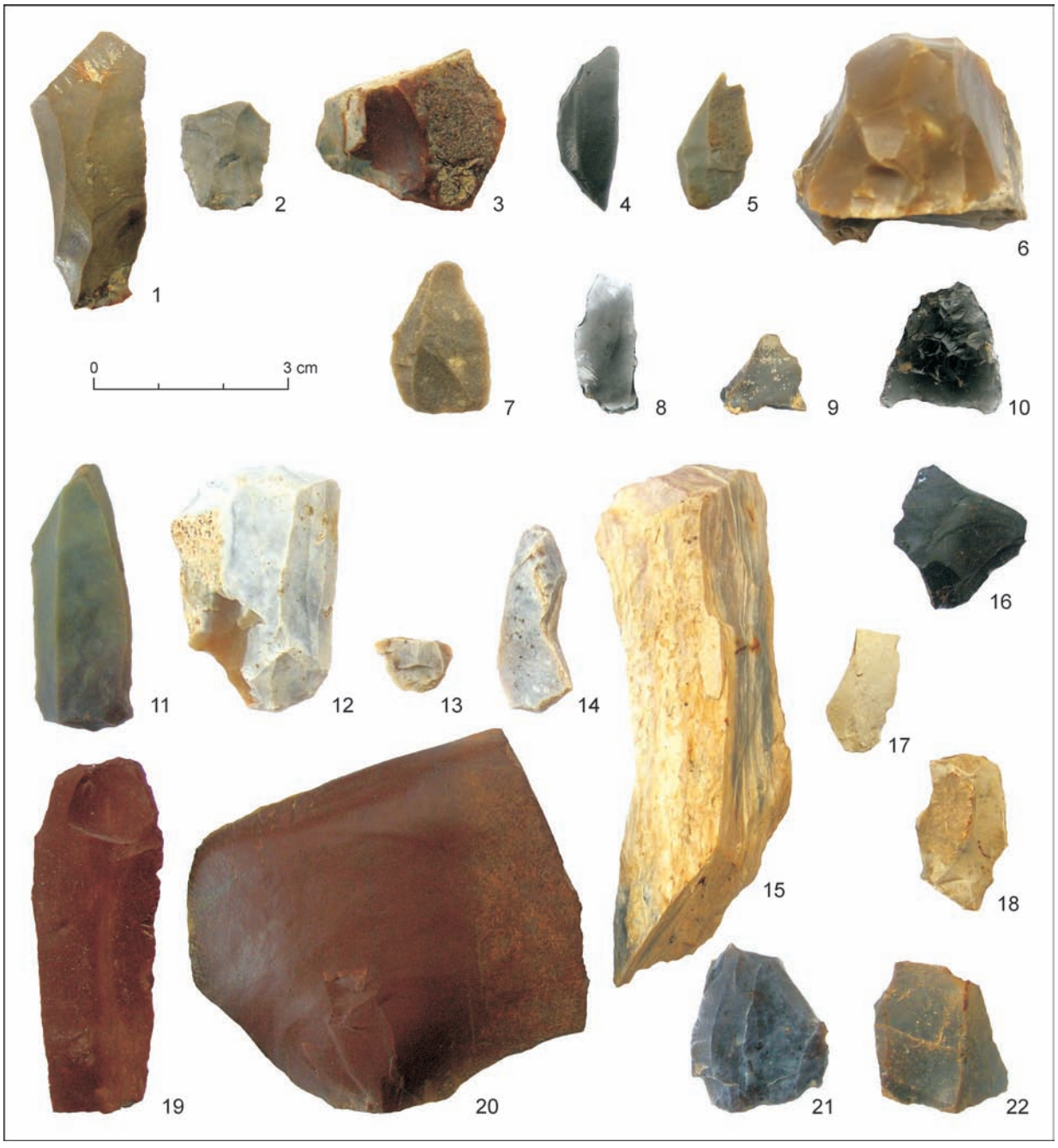

Obr. 15. Štiepaná kamenná industria z prieskumu. 1–3 – Lučivná-Roveň; 4–10 – Spišské Vlachy-Plantal; 11–22 – Štrba--Za Kolombiarkom. 1, 3, 5, 11, 17–20, 22 – rádiolarit; 2, 9 – prepálený silicit; 4, 8, 10, 16 – obsidián; 6 – jurský podkrakovský pazúrik; 7 – świeciechowský pazúrik; 12–14, 21 – patinovaný silicit; 15 – kremenný porfýr. Foto: M. Soják.

prežívanie takejto výzdoby do predpúchovského až neskorolaténskeho stupňa púchovskej kultúry (*Pieta 1982a*, 37, obr. 30; *1982b*, tab. XXVIII: 11; LV: 16; LVI: 20). Za povšimnutie stoja aj malé perforácie na rovnom zakončení ozdobnej platničky, ktoré môžu indikovať prichytenie nedochovaného (azda tordovaného) kruhu k platničke pomocou nitov. Nevedno však posúdiť, či sa tak udialo na pôvodnom halštatskom výrobku alebo sekundárne v mladšom (laténskom – predpúchovskom či púchovskom) období, výrazne doloženom na lokalite. Podľa korózie je zrejmé, že nity mohli byť železné. Základná spektrálna analýza (spektrometrom Niton XL3t) tejto korodovanej časti predmetu v laboratóriách AÚ SAV to potvrdila a ukázala na nasledujúce zastúpenie kovov, Cu 56,89 %, Fe 33,90 %, Sn 6,56 %, Pb 2,16 %, s ďalšími stopovými prvkami ako Ni, Zn, Ag, Mo. Meranie na povrchu platničky doložilo

Obr. 16. Fotodokumentácia lokalít a ojedinelého nálezu. 1, 2 – Poprad-Matejovce, poloha Zadné rovne – pohľad na polykultúrnu lokalitu a rádiolaritový moustériensky hrot „in situ“; 3 – Štrba-Za Kolombiarkom; 4 – Spišské Vlachy-Plantal; 5 – Lučivná-Roveň; 6 – Kežmarok-Jeruzalemský vrch. Foto: M. Soják (1–3, 5–7) a F. Javorský (4).

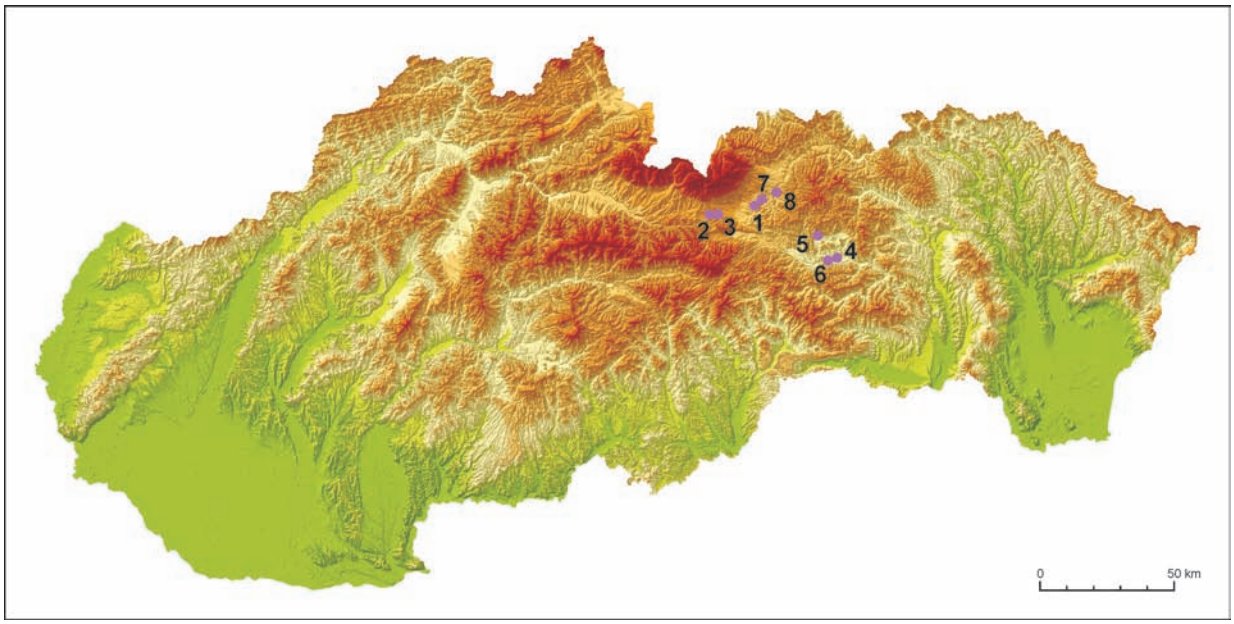

Obr. 17. Horopisná mapa Slovenska s lokalitami analyzovanými v texte. 1 – Poprad-Matejovce, poloha Zadné rovne (Líščie diery); 2 – Štrba-Za Kolombiarkom; 3 – Lučivná-Roveň; 4 – Spišské Vlachy-Plantal; 5 – Doľany-Pod Brusníkom; 6 – Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza; 7 – Veľká Lomnica-Burchbrich; 8 – Kežmarok-Jeruzalemský vrch.

výraznú prevahu Cu (83,96 %) na úkor Sn (11,64 %), Pb (2,46 %) a ďalších stopových prvkov (Ni, Ir, Fe, Ti, Zn, Ag, Co). Ak nerátame so sekundárnym využitím diadému v neskoršom období, analyzovaný fragment diadému typu Istebné dokladá skoršie osídlenie Jeruzalemského vrchu, ako sa doteraz predpokladalo. Možno predpokladať, že jeho vlastníkom bol príslušník kniežacej vrstvy na hradisku a nešlo o konvenčnú ozdobu pre bežného obyvateľa opevneného sídliska. Poukazuje na to aj skromný počet doteraz známych nálezov, ktoré (pokiaľ sú známe nálezové okolnosti) sa sústreďujú do centier neskorolužických sídiel halštatského obdobia. Na výnimočné postavenie tohto druhu pamiatok upozorňuje starší nález z Dobšinej, zachránený spolu s ďalšími votívnymi predmetmi (s nákrčníkom kujawského typu) v jaskynnom prostredí (*Novotná 1984*, 52, 57).

ZÁVER

Všetky vyššie analyzované pamiatky hmotnej kultúry pochádzajú z terénnej prospekcie (prieskumu). Nejde pritom o obvyklé nálezy, aké poznáme zo spišských nálezísk. Najstarším je rádiolaritový artefakt z Popradu-Matejoviec (Zadné rovne), ktorého typologická klasifikácia indikuje stredopaleolitický vek. Ide o prvý nález moustérienskeho hrotu zhotoveného z levalloisienského hrotu na Spiši. Nález zároveň dokladá záujem neandertálcov o vyhľadávanie aj iných ako travertínových polôh s výskytom minerálnych prameňov. Už skorší nález menšieho pästného klinu z Kežmarku (Suchej hory – Zhnitých lúk) spolu s ďalšími, neskôr získanými exemplármi z tej istej i iných lokalít (Bušovce), upozorňuje na skutočnosť, že s otvorenými stredopaleolitickými náleziskami tu musíme počítať vo výraznejšom zastúpení. Vyvýšené brehy v okolí rieky Poprad poskytovali ideálne miesta na založenie táborísk. Tomu nasvedčujú aj nálezy z mladších úsekov paleolitu, priamo z tejto, ako aj ďalších tunajších lokalít. Svedectvo podávajú tiež nálezy štiepanej kamennej industrie zo Štrby (Za Kolombiarkom), ktorých rozbor doložil prítomnosť lovcov a zberačov z počiatku mladého paleolitu. Hoci kultúrnu príslušnosť musia potvrdiť signifikantnejšie nálezy, niektoré typy nástrojov naznačujú možnú aurignaciensku kultúru. Príznačné je najmä dvojité škrabadlo z predpokladaného čokoládového pazúrika a ploché rydlo na rádiolaritovej čepeli. Starší úsek mladého paleolitu naznačuje nedokončené škrabadlo na masívnej čepeli z kremenného porfýru, pôvodom z oblasti Bukových hôr v Maďarsku. Zmienená surovina sa hodne využívala vo viacerých fázach obdobia paleolitu, vrátane kultúry szelettien, z počiatku mladého paleolitu. Ak sa v kultúrnom zaradení artefaktov zo Štrby nemýlime, po Spišskej

Belej (Dlhá medza) ide o druhé, resp. tretie (ak počítame s nálezmi z Haligoviec-jaskyne Aksamitka) táborisko aurignacienskej kultúry zo Spiša. Štiepaná kamenná industria z Popradu-Matejoviec (Zadné rovne), z našich skorších prieskumov, naznačuje možnosť ďalšej takto zaradenej lokality. Je nepochybné, že do budúcna možno v sledovanom regióne predpokladať intenzívnejšie osídlenie nositeľmi predmetnej mladopaleolitickej kultúry. Prekvapuje aj hustá sieť epipaleolitických nálezísk lokalizovaných v západnej časti horného Spiša. Vedľa známych lokalít świderiénskej, či dosiaľ neidentifikovaných epipaleolitických kultúr v okolí Svitu, Lučivnej a Spišskej Teplice sa podarilo objaviť ďalšiu polohu so stopami takto datovaného osídlenia v katastri obce Lučivná (Roveň). Výrazný je nález obsidiánového hrotu s oblúkovite otupeným bokom zo Spišských Vlách (Plantal), ktorého najbližšie a najpriliehavejšie analógie možno nájsť za severným hrebeňom Karpát v kultúrnych skupinách Federmesser či Witów (Całowanie, Nowa Biała 1, Sromowce Niżne). V regióne sa zmienený typ nástroja objavil po prvýkrát. Indikuje silnejšie epipaleolitické osídlenie dolného Spiša, z ktorého niet veľa lokalít zo sklonku paleolitu. Na dvoch polohách sa doložili sporadické stopy mezolitického osídlenia (Spišské Vlachy-Plantal a Štrba-Za Kolombiarkom). Zastúpené je ojedinelými mikrolitickými artefaktmi, ktorých kultúrne zaradenie je neisté. Systematický výskum mezolitických lokalít tu chýba. Až budúcnosť snáď ukáže, či uvažované obsadenie územia neskoromezolitickými osídlencami nie je hlavnou príčinou doteraz úplne absentujúcich staroneolitických nálezísk. Vzrastajúci počet mezolitických pamiatok zo Spiša ho zaraďuje medzi oblasti s dôležitým postavením.

Zriedkavým druhom pamiatok s osobitným významom (v nadstavbovej sfére) sú antropomorfné plastiky, vyskytujúce sa už v paleolite. Novým prírastkom zo Spiša sú dva exempláre neúplných hlinených ľudských sošiek. Kým prvá z Dolian (Pod Brusníkom) sa našla na neolitickom sídlisku a súvisí s tamojším stredoneolitickým osídlením (prevažuje kultúra s mladšou lineárnou keramikou), druhá z Veľkej Lomnice (Burchbrichu) nachádza viaceré paralely v tvarovo analogických, resp. blízkych plastikách otomansko-füzesabonyskej (Spišský Štvrtok-Myšia hôrka), koštianskej kultúry na Spiši (Spišské Podhradie-Pod Sivou bradou), ako aj mimo neho (predovšetkým zo sídliska otomansko-füzesabonyskej kultúry Košice-Barca). Ojedinelý je kamenný sekeromlat zo Spišského Hrušova – Vítkoviec (Medza), objavený pod terénnou dominantou s náznakmi možnej fortifikácie (dosiaľ neskúmanej). Typologicky ide o vyvinutý sekeromlat s výraznejším zosilnením pri stredovom otvore, ktorý nemožno presne zaradiť do vypracovanej typologickej skladby tohto druhu kamennej brúsenej industrie. Blízke typy sekeromlatov sa objavujú v náplni kultúry ľudu so šnúrovou keramikou, hoci isté tvarové podobnosti vidno aj v kultúre ľudu s lievikovitými pohármi, ktorú ojedinele (v podobe importov keramiky) nachádzame na spišských eneolitických náleziskách (Veľká Lomnica-Burchbrich). Posudzovaný exemplár kamenného brúseného nástroja súvisí s neskorobadenským kultúrnym prostredím. Najbližšie od miesta nálezu je doložený na výšine Tureň vo Vítkovciach. Z ostatných miestnych lokalít so súvekým osídlením nachádza neveľmi vzdialené analógie jedine v hlinených miniatúrach skutočných kamenných sekeromlatov z Veľkej Lomnice-Burchbrichu. Posledným študovaným výrobkom prezentovaným v tomto príspevku je zlomok bronzového diadému typu Istebné z Kežmarku-Jeruzalemského vrchu. Doterajšie rozšírenie tohto druhu nevšedných okrás hláv príslušníkov vládnucej kniežacej vrstvy na území Oravy, Turca a Gemera, svedčí o ich slovenskej proveniencii a súvise s oravskou skupinou neskorohalštatskej lužickej kultúry. Exemplár z Kežmarku je typologicky zhodný s dosiaľ evidovanými nálezmi. Má však odlišný tepaný ornament na ozdobnej platničke (kolky a drobné vpichy) a otvory pre železné nity, ktorými bola pravdepodobne platnička prichytená s tordovaným (?) kruhom. Mohlo sa tak udiať nielen primárne na halštatskom diadéme, ale aj sekundárne v mladšom období (predpúchovská, či púchovská kultúra?), na čo by azda upozorňovalo nedbalé prevŕtanie viacerých otvorov pre nity (sčasti zapríčiňujúce deštrukciu okraja platničky), ale aj použitie iného kovu, železa. Percentuálne zloženie kovov, vrátane stopových prvkov sa overilo spektrálnou analýzou.

LITERATÚRA

Bánesz 1968 L. Bánesz: Barca bei Košice – Paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.

Bánesz 1976 L. Bánesz: Prírodné prostredie, hospodárska základňa a materiálna kultúra aurignacienu strednej Európy. Slov. Arch. 24, 1976, 5–82.

Bánesz/Vizdal 1995 L. Bánesz/M. Vizdal: Poznámky k interpretácii listovitých hrotov z Veľkého Šariša. AVANS 1993, 1995, 24.

Bárta 1980 J. Bárta: Wielki Sławków – pierwsza osada świderskiej kultury na Słowacji. Acta Arch. Carpathica 20, 1980, 5–17.

Bárta 1986 J. Bárta: On problems of the Middle Palaeolithic in Slovakia. Slov. Arch. 34, 1986, 279–291.

Bárta/Soják 1996 J. Bárta/M. Soják: Paleolitický pästný klin z Kežmarku. AVANS 1994, 1996, 24.

Becker 2007 V. Becker: Early and middle Neolithic figurines – the migration of religious belief. Documenta Praehist. 34, 2007, 119–127.

Biró 2002 K. T. Biró: Important lithic raw materials in the Carpathian region. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 301–314.

Botoš 2012 A. Botoš: Kamenný hrot, Rumince-Szeles. In: O. Bodorová a kol.: Klenotnica Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote venovaná 130. výročiu vzniku múzea. Rimavská Sobota 2012, 38.

Břicháček/Rulf 1992 P. Břicháček/J. Rulf: Objekt kultury s lineární keramikou z Dobšic n. C. (okr. Nymburk) a mikroregion dolní Cidliny v neolitu. Arch. Rozhledy 44, 1992, 153–169.

Buchvaldek/Havel/Kovářík 1991 M. Buchvaldek/J. Havel/J. Kovářík: Katalog šnůrové keramiky v Čechách VI. Praehist. 17. Praha 1991, 151–205.

Čaplovič 1987 P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.

Čermáková 1993 Z. Čermáková: Listovité hroty z lokality Ořechov II. Sborník Prací Fil. Fak. Brno 38, 1993, 7–14.

Eisner 1933 J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.

Farkaš 1990 Z. Farkaš: Ich ohniská kryje zem. Bratislava 1990.

Furmánek/Pieta 1985 V. Furmánek/K. Pieta: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.

Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.

Gábori-Csánk 1968 V. Gábori-Csánk: La station du Paléolithique moyen d´Érd – Hongrie. Akad. Kiadó. Budapest 1968.

Jażdżewski 1936 K. Jażdżewski: Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej. Poznań 1936.

Kaminská 1990 Ľ. Kaminská: Plošne retušované hroty zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku. Hist. Carpatica 21, 1990, 107–116.

Kaminská 2005 Ľ. Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005.

Kaminská 2010 Ľ. Kaminská: Príspevok k poznaniu micoquienu na Slovensku. In: I. Fridrichová-Sýkorová (Ed.): Ecce Homo In memoriam Jan Fridrich. Praha 2010, 90–94.

Kollárová/Novák/Soják 2015 Z. Kollárová/A. Novák/M. Soják: Dr. Michal Greisiger. Kežmarok 2015.

Kozłowski 2006 J. K. Kozłowski: Les néandertaliens en Europe centrale. In: B. Demarsin/M. Otte (Eds.): Neanderthals in Europe. ERAUL 117. Liège 2006, 77–90.

Kozłowski et al. 2009 J. K. Kozłowski/Zs. Mester/K. Zandler/A. Budek/T. Kalicki/M. Moskal/Á. Ringer: Le Paléolithique moyen et supérieur de la Hongrie du nord: nouvelles investigarions dans la région d´Eger. Anthropologie (Paris) 113, 2009, 399–453.

Kučerová 2012 M. Kučerová: Archeológia. In: N. Baráthová/M. Kučerová/K. Fábrová/V. Vráblik: História Kežmarku do polovice 18. storočia. Kežmarok 2012, 24–61.

Kučerová 2013 M. Kučerová: Jeruzalemský vrch preskúmali aj študenti z Veľkej Británie. Podtatranské noviny 54/41. Poprad 8. 10. 2013, 5.

Lička/Hložek 2011 M. Lička/M. Hložek: Antropomorfní soška kultury s lineární keramikou z Chabařovic, okr. Ústí nad Labem. Arch. Střední Čechy 15, 2011, 35–49.

Lipták 1935 J. Lipták: Urgeschichte und Besiedlung der Zips. Bilder aus der Zipser Vergangenheit. Kesmark 1935.

Nemergut/Cheben/Gregor 2012 A. Nemergut/M. Cheben/M. Gregor: Lithic raw material use at the Palaeolithic site of Moravany nad Váhom-Dlhá. Anthropologie (Brno) 50/4, 2012, 379–390.

Neruda/Kaminská 2013 P. Neruda/Ľ. Kaminská: Neanderthals at Bojnice in the context of central Europe. Brno – Nitra 2013.

Nerudová 1997 Z. Nerudová: K využití cizích surovin v szeletienu na Moravě. Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. 82, 1997, 79–86.

Novotná 1984 M. Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähist. Bronz. XI/4. München 1984.

Novotná 2012 M. Novotná: Waffen in Gräbern der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: R. Kujovský/V. Mitáš (Ed.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k 70. narodeninám. Nitra 2012, 263–272.

Novotná/Soják 2013 M. Novotná/M. Soják: Veľká Lomnica-Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra 2013.

Novotný 2013 Ľ. Novotný: Počiatky pravekého umenia na Slovensku. Martin 2013.

Novotný a kol. 1986 B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1986.

Novotný/Novotná/Kovalčík 1991 B. Novotný/M. Novotná/R. M. Kovalčík: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice 1991.

Olexa 2003 L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.

Olexa/Nováček 2013 L. Olexa/T. Nováček: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1–310). Nitra 2013.

Oliva 1991 M. Oliva: The Szeletian in Czechoslovakia. Antiquity 65, 1991, 318–325.

Oliva 2005 M. Oliva: Civilizace moravského paleolitu a mezolitu. Brno 2005.

Pieta 1982a K. Pieta: Umenie doby železnej. Bratislava 1982.

Pieta 1982b K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.

Ringer/Moncel 2002 Á. Ringer/M.-H. Moncel: Le Taubachien dans la grotte Diósgyőr-Tapolca (Montagne de Bükk, Hongrie du Nord-Est). Praehistoria (Miskolc) 3, 2002, 177–201.

Ringer/Moncel 2004 Á. Ringer/M.-H. Moncel: The Taubachian from Diósgyőr-Tapolca cave (Hungary). In: E. Fülöp/J. Cseh (Eds.): Topic issues of the research of Middle Palaeolithic period in Central Europe. Tata 2004, 159–178.

Rodak/Zastawny 2011 J. Rodak/A. Zastawny: Archeologiczna autostrada. Wykopaliska przy wielkich inwestycjach drogowych pod Krakowem. Wystawa. Kraków 2011.

Sachse-Kozłowska/Kozłowski 2004 E. Sachse-Kozłowska/S. K. Kozłowski (Eds): Piekary. Près de Cracovie (Pologne). Complexe des sites paléolithiques. Kraków 2004.

Schild 2014 R. Schild (Ed.): Całowanie. A Final Paleolithic and Early Mesolithic Site on an Island in the Ancient Vistula Valley. Warszawa 2014.

Soják 1993 M. Soják: Slovanské nálezy z okresu Poprad. AVANS 1992, 1993, 116–118.

Soják 1999 M. Soják: Prieskumy a záchranný výskum na Spiši. Štud. Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 5–33.

Soják 2000a M. Soják: Prieskum horného a dolného Spiša. AVANS 1998, 2000, 149–160.

Soják 2000b M. Soják: Neolitické osídlenie Spiša. Slov. Arch. 48, 2000, 185–314.

Soják 2001 M. Soják: Matejovce v najstaršom období. In: M. Soják a kol.: Kapitoly z dejín Matejoviec. Zborník príspevkov vydaný pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky a 730. výročia udelenia mestských práv. Poprad-Matejovce 2001, 5–16.

Soják 2002 M. Soják: Osídlenie horného Spiša na sklonku staršej doby kamennej. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 255–278.

Soják 2003a M. Soják: Prieskum a výskum v oblasti Spiša. AVANS 2002, 2003, 132–142.

Soják 2003b M. Soják: Stručné dejiny Spiša od najstarších čias po rozhranie letopočtov. In: R. Gładkiewicz/M. Homza/M. Pułaski/M. Slivka, M. (Red.): Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław 2003, 115–144.

Soják 2004 M. Soják: Výskum na D1 Spiš v roku 2003. AVANS 2003, 2004, 174–176.

Soják 2006a M. Soják: Archeologická topografia Popradu. In: I. Chalupecký (Zost.): Z minulosti Spiša XIV. Levoča 2006, 15–42.

Soják 2006b M. Soják: Pred prvou písomnou zmienkou. In: Z. Kollárová (Zost.): Spišská Belá. Prešov 2006, 23–51, 130.

Soják 2007a M. Soják: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007.

Soják 2007b M. Soják: Zaniknuté osídlenia v chotári Spišských Vlách. In: I. Chalupecký (Zost.): Z minulosti Spiša XV. Levoča 2007, 7–23.

Soják 2009 M. Soják: Praveký a včasnodejinný vývoj Spiša od staršej doby kamennej po počiatok doby historickej v 8.–12/13. storočí. In: M. Homza/S. A. Sroka (Eds.): Historia Scepusii I. Dejiny Spiša I. Bratislava – Kraków 2009, 78–123.

Soják/Hunka 2003 M. Soják/J. Hunka: Paleolitické sídlisko a neskorostredoveká peňazokazecká dielňa v Spišskej Teplici v jaskyni Suchá diera. Slov. Arch. 51, 2003, 341–365.

Soják/Obuch/Holec 2008 M. Soják/J. Obuch/P. Holec: Osteologický materiál vtákov a cicavcov (Vertebrata – Aves et Mammalia) z archeologického výskumu Lučivnianskej jaskyne. Štud. Zvesti AÚ SAV 43, 2008, 123–137.

Struhár 2001 V. Struhár: Eneolitické osídlenie Liptova – súčasný stav poznatkov. In: J. Gancarski (Ed.): Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. Krosno 2001, 69–87.

Svoboda a kol. 2002 J. Svoboda a kol.: Paleolit Moravy a Slezska. 2. aktualizované vydání. Brno 2002.

Szeliga 2002 M. Szeliga: Stan badań nad napływem obsydianu na ziemie polskie w starszej i środkowej epoce kamienia (na tle znalezisk środkowoeuropejskich. In: J. Gancarski (Red.): Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Krosno 2002, 339–357.

Šebela 1999 L. Šebela: Corded Ware culture at Moravia and adjacent part of Silesia, Cataloque. FAM 23. Brno 1999.

Šiška 1989 S. Šiška: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava 1989.

Šiška/Császta 1980 S. Šiška/J. Császta: Prieskum mikroregiónu v Čečejovciach. AVANS 1979, 1980, 207–209.

Valde-Nowak 1987 P. Valde-Nowak: Entdeckung der paläolithischen Fundstellen im Tal des Białka Tatrzańska-Flusses. Acta Arch. Carpathica 26, 1987, 5–35.

Valde-Nowak 1988a P. Valde-Nowak: Zabytki kamienne w grobach grupy nitrzańskiej. Acta Arch. Carpathica 27, 1988, 31–59.

Valde-Nowak 1988b P. Valde-Nowak: Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988.

Valde-Nowak 1998 P. Valde-Nowak: Z badań najstarszego osadnictwa w Karpatach polskich. In: J. Gancarski (Ed.): Dzieje Podkarpacia II. Krosno 1998, 39–54.

Valde-Nowak/Nadachowski/Madeyska 2003 P. Valde-Nowak/A. Nadachowski/T. Madeyska (Eds.): Obłazowa Cave, human activity, stratigraphy and palaeoenvironment. Kraków 2003.

Valde-Nowak/Soják 2010 P. Valde-Nowak/M. Soják: Contribution to the Mesolithic in the Slovak Carpathians. Slov. Arch. 58, 2010, 1–12.

Valde-Nowak/Soják/Wąs 2007 P. Valde-Nowak/M. Soják/M. Wąs: On the problems of late Paleolithic settlement in northern Slovakia Example of Stará Ľubovňa site. Slov. Arch. 55/1, 2007, 1–22.

Valde-Nowak/Soják/Struhár 2008 P. Valde-Nowak/M. Soják/V. Struhár: Prvé doklady epipaleolitického osídlenia na území Liptova. Štud. Zvesti AÚ SAV 43, 2008, 139–146.

Veliačik/Javorský 1983 L. Veliačik/F. Javorský: Záchranný výskum na hradisku Tureňvo Vítkovciach. Arch. Rozhledy 35, 1983, 143–147.

Vladár 1979 J. Vladár: Praveká plastika. Bratislava 1979.

Vladár/Turčány 1979 J. Vladár/V. Turčány: Venuše slovenského praveku. Bratislava 1979.

Wąs 2005 M. Wąs: Technologia krzemieniarstwa kultury janisławickiej. Łódź 2005.

Zápotocká/Zápotocký 2010 M. Zápotocká/M. Zápotocký: Kult hor v neolitu? Neo- a eneolitické nálezy z hor a vrchů Českého středohoří. In: I. Fridrichová-Sýkorová (Ed.): Ecce homo. In memoriam Jan Fridrich. Praha 2010, 330–347.

Zápotocký 1992 M. Zápotocký: Streitäxte des mitteleuropäischen Äneolithikums. Weinheim 1992.

Internetové zdroje (dátum prevzatia informácií 2. 3. 2015)
mapserver – mapserver.geology.sk/gm50js/

On the New Prehistoric Finds from Spiš

Marián Soják

Summary

Several recorded and by regular agricultural activities damaged sites were identified as part of the project funded from the EU Structural Funds, within the Research and Development operational programme. The terrain prospection also managed to discover some new sites which lie in the circle of known contemporary settlements. The paper draws attention to the selection of interesting movable artefacts from several sites in a chronological order – from the Paleolithic up to the Early Iron Age (Hallstatt Period).

Already in past years the finds of chipped stone industry from various phases of prehistoric period appeared in the registered settlement of Poprad-Matejovce (Zadné rovne site). It is the place of the first appearance of an artefact made of radiolarite – an asymmetric Mousterian point made of the original Levallois flake or point. It has a faceted base, retouched sides, with the right side retouch being gradational (Fig. 2). The artefact´s typology indicates its classification to the Middle Paleolithic. A closely analogical instrument could be found in the Nowa Biała 2 site – the Obłazowa cave. Here a similar radiolarite artefact was found in the XVb layer together with the Mousterian Culture industry, its south-eastern variant called Charentien, and, in addition to Obłazowa, well detected also in the Raj site or the Hungarian discovery site Érd. A close-fitting similarity could also be found in the Polish site Piekary I, where a formally close artefact is interpreted as a retouched Levallois point of Mousterian-Levallois Culture, in the sense of Krukowsky´s Piekary, or labelled as jamien. A gradationally retouched limnosilicite Mousterian point of an analogical type is also part of the collections of the Gemersko-malohontské Museum in Rimavská Sobota, and comes from the site Rumince (Szeles) in the river valley of the Slaná. A more precise chronological-cultural classification of the radiolarite artefact from Poprad-Matejovce remains, with regard to the collection find, unexplained.

From the excavation of a newly discovered site in Štrba (Za Kolombiarkom) are known 12 pieces of the chipped stone industry which does not belong to one chronological-cultural horizon. The typology of more marked instruments shows that the site was settled by hunters and gatherers at the beginning of the Upper Paleolithic and Mesolithic. Into the first of the mentioned stages one can classify a relatively high double endscraper made of patinated silicite, an assumed chocolate flint (Fig. 4: 7). Similar types of artefacts are characteristic for the Aurignacian Culture, sporadically known also from Spiš (Spišská Belá). This culture is also known for its flat burins, represented by one specimen from Štrba. It was made on the basis of symmetric radiolarite blade from the core´s edge (Fig. 4: 6). A similar type of instrument was found in Nowa Biała 2 – in the Obłazowa cave, where it rested in the "layer" XXII dated from the Aurignacian. Of raw materials, the Štrba site contained radioloarite from the Pieniny klippen belt, as well as more exotic raw materials – the eastern Slovak (Zemplínske vrchy, wider surroundings) obsidian, chocolate flint from central Poland, other varieties of Polish silicites (Jurassic Cracowian?), even the quartz porphyry from the territory of present Hungary (Bükk Mountains). The unfinished endscraper on massive blade (Fig. 4: 11) was made of this material. The quartz-porphyry is not missing even in the eastern Slovak sites of Aurignacian and Gravettian – Epigravettian culture. In Morava it is documented in the environment of the Szeletian Culture. In the territory of its primary occurrence, the artefacts made of this material usually emerged already in the Early and Middle Paleolithic, having been distributed as a popular raw material to Paleolithic sites. The remaining part of the artefacts from Štrba does not show marked typological signs (radiolarite blade from the edge of core with broken and partially retouched base, and with utility retouch of edges, irregular blade made of core edge and the basal part of blade´s microflake – both made of white patinated silicite). The inventory is completed by the artefacts without a possibility of their closer classification – a flat massive radiolarite flake and pebble stone with the negatives of flakes made of the same material. A lesser part of the inventory can be very likely classified into the Mesolithic – a flat two-base blade-flake type of micro-core made of silicite with partial white patina of Polish provenance (chocolate-brown flint?; Fig. 4: 9) and two specimens made of cream-coloured radiolarite (the basal part of micro-blade and the started endscraper on a short blade with broken base; Fig. 4: 1, 3).

A small collection of chipped stone artefacts was obtained from the Lučivná site, the Roveň context (Fig. 5: 1–3). It may be assumed that it is of Epipaleolithic age, though without a possibility of its cultural classification. The newly discovered site is situated in the grouping of important Epipaleolithic sites, dated either generally from the mentioned period (Lučivná-Nad skalami II and Brehy, Svit-Pod Skalkou, south of railway track), or from the content of Swiderian Culture (Lučivná – Svit, south-eastern foot of Kimbiarg, Spišská Teplica-Brehy, Veľký Slavkov (Burich).

Another assemblage of unique chipped industry comes from the Spišské Vlachy site, context Plantal. There is a marked penknife left backed point belonging to the Epipaleolithic – the Federmesser or Witów group (Fig. 5: 4). Analogical settlement is known mainly from the territory of the present-day Poland (Sromovce Niżne, Nowa Biała 1, Całowanie). Into the Mesolithic one can, most probably, classify the blade-flake type of microcore with

changed orientation made of Jurassic Cracowian flint (Fig. 5: 7), perhaps also a micro-blade made of obsidian, basal part of blade made of green radiolarite and blade-like flake of a two-base core with a utility retouch of the right edge made of Świeciechow flint stone (Fig. 5: 5, 9, 10). The secondarily burnt fragment of flake could be classified as generally prehistoric. Typologically marked is the obsidian arrowhead with two-side flat retouch and wings from the close of Eneolithic (Fig. 5: 8).

An isolated anthropomorphic plastic art from the Middle Neolithic (Fig. 8: 1) was found in the Doľany site, context Pod Brusníkom. It depicts a considerably stylised human figure. It is flat and columnar, with damaged back side. It has the indicated short legs, of which the left one is more broken off, the right one less, the head is formed into horn-like prominences, of which the left one is broken, together with the upper part of head. On the facial part there are scratches indicating eyes, and nose is depicted plastically with scratches indicating nostrils. The survey also contains pottery of the late Linear Pottery Culture, Želiezovce and Bukk Mountains cultures, and imports of the Tiszadob group. The author finds analogies of typologically similar plastic art pieces especially in the territories of Slovakia and Poland (Modlnica 5).

The IA SAS received, for documentation purposes, an isolated find of stone hammer-axe from the border of the cadastres of Spišský Hrušov and Vítkovce, context Medza (Fig. 10). Into its shape are projected the forms of two basic types of hammer-axes, the Czech type (form in ground plan – part around the opening for handle) and the faceted one (form of side view). This form is represented, for example, by a hammer-axe from the grave of the Corded Ware Culture from Prague-Kobylisy, but some signs indicate features of the Funnel Beaker Culture (Gorlice). The Spiš specimen belongs to the category of stray finds. Its relation to the close Eneolithic site (late Baden Culture) Vítkovce, context Tureň – is probable.

An unfinished clay anthropomorphic plastic art piece comes from a hill-top fortified settlement Veľká Lomnica-Burchbrich (Fig. 8: 2; 12: 1). It is a fragment of a stylised head with preserved greater part of the left, and a small part of the right arm. In the neck area and on the chest there are irregular incisions. Analogical fragments of plastic arts are typical for the Košťany (Spišské Podhradie-Pod Sivou bradou) and especially Ottoman-Füzesabony cultures (Spišský Štvrtok-Myšia hôrka, Košice-Barca, Nižná Myšľa).

The last analysed find comes from the site of the pre-Púchov and Púchov Culture – Kežmarok-Jeruzalemský vrch. An incomplete bronze diadem of the Istebné type was found in the site. It is a fragment of one (originally of two) rectangular flat decorative plate, from whose end edge pairs of spirals primarily ran out into the sides; just one of them has been preserved in entirety, of the second one only a small remnant remained. On the end of the plate there are remnants of corrosion with several perforations serving probably for the attachment of the plate by iron clenches to an unpreserved twisted (?) ring. The plate´s chased decoration consists of six stamps – holes lined by a triad of concentric rings arranged into the shape of cross and lined by two bands of dense holes (Fig. 14). The existing finds fund of this type of products has not changed since the publication of older finds, until the discovery of the find from Kežmarok. In addition to Istebné in Orava, analogical diadems are spread in other Slovak regions, where they are related to the late Hallstatt settlement, the Orava group. Except for Istebné, it is the region of Turiec (Blatnica-Sebeslavce), Gemer (Dobšiná), an unknown discovery site in Karpatská kotlina, and, most recently, Spiš (Kežmarok). The dating of the diadems, with an assumed production centre in Orava, is based especially on the assemblage of bronzes from the Istebné-Hrádok site, which is affiliated to the Krásna Hôrka-Istebné horizon (stages HB3–HC). The dating of the diadems of this type is different for individual authors, fluctuating between the HB to HD stages. They represent a closed group of artefacts pointing to their Slovak origin, though a stimulus may have come from more distant areas (the Caucasus).

Fig. 1. Context of Paleolithic sites on the left-bank terrace of the Poprad River in the map section gauge of 1:10 000. 1 – Poprad-Matejovce, context Zadné rovne; 2 – Veľká Lomnica-Na kopci.

Fig. 2. Poprad-Matejovce, context Zadné rovne. Asymmetrical Mousterian point made of the Levalloisian point, radiolarite. Photo and drawing by: M. Soják.

Fig. 3. Context of Paleolithic and Mesolithic sites in the map section gauge of 1:10 000. 1 – Štrba-Za Kolombiarkom; 2 – Lučivná-Zasypaná jaskyňa; 3 – Lučivná-Lučivnianska jaskyňa 1; 4 – Lučivná-Lučivnianska jaskyňa 2; 5 – Lučivná-Roveň; 6 – Lučivná-Nad skalami II; 7 – Lučivná-Brehy I; 8 – Lučivná – Svit-Pod Skalkou, SE foothill of Kimbiarg; 9 – Svit-Pod Skalkou, Residential area – South of railway track.

Fig. 4. Štrba-Za Kolombiarkom. Chipped stone industry from excavations in the years 2013–2014. 1, 3, 4, 6, 8, 12 – radiolarite; 2 – obsidian; 5, 7, 9, 10 – patinated silicite; 11 – quartz porphyry. Drawing by: M. Soják.

Fig. 5. Chipped stone industry from site excavations. 1–3 – Lučivná-Roveň; 4–10 – Spišské Vlachy-Plantal. 1, 2, 9 – radiolarite; 3 – burnt silicite; 4, 5, 6, 8 – obsidian; 7 – Jurassic Cracowian flint; 10 – Świeciechow flint. Drawing by: M. Soják.

Fig. 6. Spišské Vlachy-Plantal. Site context in the map section gauge of 1:10 000.

Fig. 7. Doľany-Pod Brusníkom. Site context in the map section gauge of 1:10 000.

Fig. 8. Anthropomorphic plastic arts from site excavations. 1 – Doľany-Pod Brusníkom (Middle Neolithic); 2 – Veľká Lomnica-Burchbrich (Ottoman-Füzesabony Culture). Drawing by: E. Bakytová; photo by: M. Soják.

Fig. 9. Context of Eneolithic sites in the map section gauge of 1:10 000. 1 – Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza; 2 – Vítkovce-Tureň.

Fig. 10. Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza. Stone hammer-axe. Photo by: M. Soják; drawing and 3D scan by: E. Bakytová.
Fig. 11. Veľká Lomnica-Burchbrich in the map section gauge of 1:10 000.
Fig. 12. Anthropomorphic plastic art from Early and Middle Bronze Age. 1 – Veľká Lomnica-Burchbrich; 2 – Spišský Štvrtok-Myšia hôrka (according to *J. Vladár 1979*, adjusted); 3 – Spišské Podhradie-Pod Sivou bradou. Drawing by: E. Bakytová; photo by: IA SAS archives.
Fig. 13. Sites in the cadastre of the city of Kežmarok in the map section gauge of 1:10 000. 1 – Jeruzalemský vrch; 2 – Michalský vrch; 3 – Zhnité lúky (Suchá hora).
Fig. 14. Kežmarok-Jeruzalemský vrch. Fragment of bronze diadem of the Istebné type. Photo by: M. Soják; 3D scan and drawing by: E. Bakytová.
Fig. 15. Chipped stone industry from excavations. 1–3 – Lučivná-Roveň; 4–10 – Spišské Vlachy-Plantal; 11–22 – Štrba-Za Kolombiarkom. 1, 3, 5, 11, 17–20, 22 – radiolarite; 2, 9 – burnt silicite; 4, 8, 10, 16 – obsidian; 6 – Jurassic Cracowian flint; 7 – Świeciechow flint; 12–14, 21 – patinated silicite; 15 – quartz porphyry. Photo by: M. Soják.
Fig. 16. Photo documentation of sites and a stray find. 1, 2 – Poprad-Matejovce, context Zadné rovne – view of polycultural site and radiolarite Mousterian point „in situ"; 3 – Štrba-Za Kolombiarkom; 4 – Spišské Vlachy-Plantal; 5 – Lučivná-Roveň; 6 – Kežmarok-Jeruzalemský vrch. Photo by: M. Soják (1–3, 5–7) and F. Javorský (4).
Fig. 17. Orographic map of Slovakia with the sites analysed in the text. 1 – Poprad-Matejovce, context Zadné rovne (Líščie diery); 2 – Štrba-Za Kolombiarkom; 3 – Lučivná-Roveň; 4 – Spišské Vlachy-Plantal; 5 – Doľany-Pod Brusníkom; 6 – Spišský Hrušov – Vítkovce-Medza; 7 – Veľká Lomnica-Burchbrich; 8 – Kežmarok-Jeruzalemský vrch.

Translated by prof. PhDr. Anton Pokrivčák, PhD.

PhDr. Marián Soják, PhD.
Archeologický ústav SAV
Mlynská 6
SK–052 01 Spišská Nová Ves
sojak@ta3.sk

Recenzenti PhDr. Ivan Cheben, CSc.
PhDr. Klaudia Daňová, PhD.

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

Skratky časopisov, periodík a edícií sú uvádzané podľa pravidiel skracovania v slovenskom jazyku a v zmysle Pokynov na úpravu rukopisov (Archeologický ústav SAV. Nitra 1999), resp. podľa Abkürzungsverzeichnis für Zeitschriften. Ausgabe 1993 (Ber. RGK 73, 1992, 477–540).

Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
Acta Mus. Moraviae. Sci. Soc. = Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales (Časopis Moravského muzea v Brně. Vědy společenské). Brno
Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Moravské Muzeum v Brně. Ústav Anthropos. Brno
Anthropologie (Paris) = L'Anthropologie. Paris
Anthropozoikum = Anthropozoikum. Praha
Antiquity = Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology. Cambridge
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
Arch. Közl. = Archaeologiai Közlemények. A hazai műemlékek ismeretének előmozditására. Budapest
Arch. Österreichs = Archäologie Österreichs. Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Wien
Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
Carnuntum-Jahrb. = Carnuntum Jahrbuch. Römische Forschungen in Niederösterreich. Graz
Castr. Bene = Castrum Bene. Budapest
Documenta Praehist. = Documenta Praehistorica. Ljubljana
Eurasian Prehist. = Eurasian Prehistory. Oxford
Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
Geologia (Brno) = Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis. Geologia. Brno
Geologica (Bratislava) = Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae. Geologica. Bratislava
Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Sciences. London – New York
Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Obrázkový časopis venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody a národopisu. Bratislava
Monumentorum Tutela = Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok. Bratislava
Musaica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
Nové Obzory = Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice
Obzor Gemera = Obzor Gemera. Rimavská Sobota
Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno
Praehistoria (Miskolc) = Praehistoria. International Prehistory Journal of the University of Miskolc. Miskolc
Quark = Quark. Magazín o vede a technike. Bratislava
Quartär = Quartär. Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit. Bonn
Sbor. MSS = Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Brno
Sdělení Mus. Spol. Piešťany = Sdělení Muzeální společnosti v Piešťanech. Piešťany
Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
Slov. Kras = Slovenský kras. Zborník Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš
Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
Stred. Slovensko = Stredné Slovensko. Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica
Stud. Hist. Slovaca = Studia historica Slovaca. Bratislava
Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
Thraco-Dacica = Thraco-Dacica. Bucureşti
Vlast. Zbor. Považia = Vlastivedný zborník Považia. Martin
Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra – Košice
World Arch. = World Archaeology. London
Zbor. Oravského Múz. = Zborník Oravského múzea. Dolný Kubín
Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
Zbor. SNM. Prír. Vedy = Zborník Slovenského národného múzea. Prírodné vedy. Bratislava